Национальная библиотека
Республики Тыва
им. А.С. Пушкина

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 110 (15932) ◇ 1997 чылдың ноябрь 1, суббота ◇ Ат салган шагы 17.10 ◇ Садар өртөө 1000 рубль

ЧЕТТИРГЕНИН ИЛЕРЕТКЕН

ТР-ниң Президентизи Ш.Д. Ооржактың адрезинге Тыванын Камбы-Ламазы Аганак башкыдан чагаа келген.

Ында республиканың сарыг шажын төлээлекчилериниң дээди эрге-дужаалдыг башкызы мынчаар бижип турар:

"Камбы-Ламаның дүжүлгеге олуруп саадаан езулал байырлалынга Силерниң талаңардан илереттинген сагыш човаашкыныңарга, деткимчеңерге болгаш изиг байырыңарга четтиргенимни илередип тур мен. Чымыштыг ажыл-ижиңерге моон-даа соңгаар чедиишкиннерни күзевишаан, хууда өг-бүле амыдыралыңарга аас-кежик, амыр-тайбыңны йөрээп тур мен."

"АДЫН ХИРГЕ БОРАВААН"

Венгрияның найысылалы Будапешт хоорайга чоокта чаа доозулган бокска IX делегей чемпионадынга Россияның чыынды командазы 4 алдын, 2 мөңгүн, 1 хүлер медальдарны чаалап алгаш, команда аайы-биле бирги черже үнген. А бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Саян Санчат 57 кг деңзиге хүлер медальдың эдилекчизи болган.

Түннел оюннарда Саян Атлантага болган Олимпий оюннарының чемпиону венгр боксер Иштван Ковач-биле таварышкан. Маргылдааны эрттирип турган тала баш бурунгаар-ла бодунуң спортчузун чемпион болдурар дээш бүгү-ле аргаларны ажыглаан. Венгрияның национал маадыры атка четкен Иштван Ковачка тураскааткан үргүлчүлелдиг теледамчыдылгалар, массалыг информация чепсектериниң бүгү-ле адырларынга хөй санныг интервьюлар, кудумчуларда астынган плакаттар Санчат — Ковач деп сегиржип алыышкынның түннелдерин баш бурунгаар-ла илередип каапкан. Венгр таланың аарыкчыларының ындыг сеткил-хөөнүнге, ажык ыйыдыышкынынга таварышкан шиитккекчилер көзүлдүрле венгр спортчунуң талазын тыртып, чая шиидип каапкан.

Россияның Бокс федерациязының оралакчы президентизи Евгений Коганның чугаалааны-биле алырга, Санчат ук ужуражылганы ойнадыпдаа алган болза, ол бодунуң аталдарын хирге бораваан.

Бистиң корр.

"ШЫН"—сүмелекчивис

Даңгыналар сүмелеп тур

ШЫН—силерниң өг-бүлеңерге доктаамал кээп турар шынчы өңнүүңер. Ынчангаш ону чагыдып алырын черле утпаңар, хүндүлүг номчукчу!

ЭРГИМ ХҮНДҮЛҮГ ТЫВА ЧОН, НОМЧУКУЛАР!

Тывада эң улуг назылыг "ШЫН" СОЛУННУ 1998 ЧЫЛДЫҢ БИРГИ ЧАРТЫЫНДА номчуур дизиңерзе, ону баш бурунгаар, удур чагыдып алырын силерге сүмелеп тур бис.

Чагыдылганы харылзаа черлеринде, ооң чер-черде салбырларында хүлээп ап турар.

ЛУЖКОВЧУЛАР КЕЛГЕШ БАРГАН

Бистиң республикага Москва хоорайның мэриязындан келген 15 кижи составтыг делегация 4 хонуктуң дургузунда ажылдааш чорупканнар. Делегацияның ажылын мэрияның Хөй-ниити болгаш регионнар аразында харылзаалар талазы-биле комитеттиң даргазы Л.И. Швецова удуртуп чораан.

Тыва биле Москванын аразында Чиңгине дугуржулганы ажылдап кылыр дээш чедип келген делегацияның составын бедик мергежилдиг кижилерден тургускан. Олар республиканың яамы, ведомстволарынга тодаргай ажылдарны кылып чорутканнар. "Дугуржулга чарып турар черниң бодунга чедип, хамык чүүлдү ийи караа-биле көрүп, билип алыр деп чүве — кады ажылдажылга дугайында Дугуржулганың бедик деннелдиин херечилеп турар-дыр"— деп, делегацияның удуртукчузу Людмила Ивановна Швецова чугаалаан.

ТР-ниң Президентизи Ш.Д. Ооржак чурттуң найысылалындан келген аалчыларны чылыы-биле хүлээп ап, республиканың төөгүзү, ажыл-амыдыралы болгаш моон соңгаар кылып чорудар деп турар сорулгалары-биле таныштырган.

Октябрь 30-де ТР-ниң Чазак бажыңынга болган түннел ужуражылгага ТР-ниң Чазаа биле Москва хоорайның мэриязының аразында кады ажылдажылга дугайында Чиңгине дугуржулганың төлевилелин сайгаржып чугаалашкан.

Бистиң корр.

Соңгулдаларга уткуштур

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 1997 чылдың октябрь 17-де № 220 доктаалынга КАПСЫРЫЛГА

Тыва Республиканың төлээлекчилериниң тус чер Хуралдарының депутаттарының соңгулдаларын эрттиреринге чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының СХЕМАЗЫ БОЛГАШ ТОДАРАДЫП БИЖИЛГЕЗИ

1. Округтуң ады болгаш дугаары
2. Төвү
3. Соңгукчуларның саны
4. Тодарадылгазы

Каа-Хем Барыын № 1 соңгулда округу, төвү—С. Базыр-оол аттыг Культура бажыңы, 903 соңгукчулуг, Зеленая кудумчузундан Шахтерская кудумчуга чедир (оң талазы), Бичии Серебрянка (эгезинден төнчүзүнге чедир) Профилакторская кудумчузунуң хем эрииннден өрү Кызылдың ыяш ажыл-агый питомнигинге чедир, Көк-Тей кежии.

Каа-Хем Төп № 2 соңгулда округу, төвү—"Кызыл" совхоз удуртулгазының бажыңы, 588 соңгукчулуг, Таежная, Шахтерская кудумчулар (төнчүзүнге чедир солагай талазы), Пограничная, Тепличная, Малчын кудумчуларда бүгү-ле чуртталга бажыңнары.

Мелиораторлар № 3 соңгулда округу, төвү—"Каа-Хем" кожууннар аразында көжүп чоруур колоннаның бажыңы, 1042 соңгукчулуг, Шахтерская кудумчунуң эгезинден (солагай талазы) Таежная, Малчын кудумчуларга чедир, Мелиораторлар кудумчузунуң оң талазы.

Каа-Хем Мурнуу-Чөөн № 4 соңгулда округу, төвү—Каа-Хем суурнуң чагырга бажыңы, 1100 соңгукчулуг, Мелиораторлар кудумчузундан солагай талазы (Геофизическая, Полевая, Радиотехническая, Топографическая, Степная, Заводская кудумчуларга чедир, а ол ышкаш Радиостанция, СБФ, "Үш-Белдир" курорт.

"Сукпак" совхоз № 5 соңгулда округу, төвү—суму чагыргазының бажыңы, 814 соңгукчулуг, Сукпак суурнуң Кызыл кудумчузундан Олимпий кудумчузунга чедир болгаш малчыннар турлаглары.

Сукпак, Набережная, Төп № 6 соңгулда округу, төвү—"Рассвет" совхозтуң удуртулга бажыңы, 808 соңгукчулуг, Интернациональная кудумчудан Набережная кудумчуга чедир бажыңнар, "Рассвет" совхоз, хаван комплекизиниң чуртталга бажыңнары.

Кур-Чер № 7 соңгулда округу, төвү—Культура бажыңы, 894 соңгукчулуг, Курчер сумузу болгаш "Чедер" курорт.

Шамбалыг № 8 соңгулда округу, төвү—Культура бажыңы, 610 соңгукчулуг, Шамбалыг сумузу.

Элегес-Аксы № 9 соңгулда округу, төвү—ортумак школа, 553 соңгукчулуг, Элегес-Аксы сумузу.

Терлиг-Хая № 10 соңгулда округу, төвү—Культура бажыңы, 262 соңгукчулуг, Терлиг-Хая сумузу.

Баян-Кол № 11 соңгулда округу, төвү—Культура бажыңы, 803 соңгукчулуг, Баян-Кол сумузу, Оттук-Даш арбаны.

Черби № 12 соңгулда округу, төвү—чагырга чериниң бажыңы, 552 соңгукчулуг, Черби сумузу.

Кара-Хаак № 13 соңгулда округу, төвү—Культура бажыңы, 630 соңгукчулуг, Кара-Хаак сумузу.

Ээрбек № 14 соңгулда округу, төвү—Культура бажыңы, 460 соңгукчулуг, Ээрбек сумузу.

Кунгуртуг № 15 соңгулда округу, төвү—Культура бажыңы, 796 соңгукчулуг, Кунгуртуг суур.

Каргы № 16 соңгулда округу, төвү—хойжу бригада, 280 соңгукчулуг, малчыннар, ивижилер турлаглары. Кудуку, Үстүкү деп черлер, Балыктыг, Каргы, Чыргаланды, Даг-Чырык.

Кичээндириг

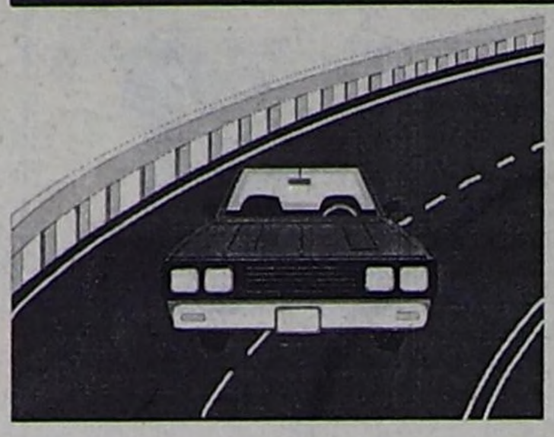

САН-ЧУРАГАЙ АРТЫНДА...

Бистиң республиканың оруктарында озал-ондактыг болуушкуннарның, аңаа когараан кижилерниң саны көзүлдүр-ле кызырылган дээрзин статистика бадыткап-даа турар болза, бот-оожургалга кандыг-даа чылдагааннар чок. Чүге дизе, сан-чурагай сан-чурагай-ла болуп артар-ла болгай. А ооң артында качыгдал, карак чажы, аарышкы. Тос айларның дургузунда республиканың автооруктарынга болгулаан 192 озал-ондакка 58 кижи өлген, 230 кижи янзы-бүрү чергениң бертиниишкинин алган. Ындыг төлээде, кижилер болгаш машиналар "дайыны" уламчылавышаан ышкажыл.

Кижи орук шимчээшкининге чолаачы, чадаг чорумал болгаш пассажир деп үш шынарлыг киржип турар. Сөөлүндези орукка болган озал-ондакка кол нуруузунда буруулуг хамаарылга чок болганда, чолаачы биле чадаг чорумалга делгереңгейи-биле доктаап көрээлиңер.

Тывада он-он кижилер чылдың-на техника башкарар эргелерни дужаап ап турар. Транспорт хөлгезиниң санының чылдан чылче өзүп көвүдеп олурары-биле холбаштыр, бүдүн чуртта ышкаш, Тывада база чолаачы мергежилдиглер көвүдээн. Мергежил деп анаа эвес чугаалап олур мен, чүге дизе, хүлээп алдынган хоойлу езугаар хууда-даа, күрүне-даа машиназы башкарып чоруурларга кандыг-даа ылгал чокка чолаачының мергежилин тыпсыр апарган.

Бир чеже орукка озал-ондактыг байдалдарның тургустунуп келириниң артында орук шимчээшкининиң культуразының кудузу, өскээр чугаалааргa, бардам чорук, улуг тура туруп турар. Мурнуңарда машинаны эрте халыда бээр дээриңерге, ол силерни-ле мурнунче эрттирбес дээш, карак-кулак чок улдап-ла каар. Улуг тура кажан силер ийиги чергениң оруундан кол орукче шилчип эгелээниңерде база бодун көргүзе бээр. Оң талакы одуруг хос турбуже, мурнуңарда чораан хөлге албан-биле солагай талазын ээлеп алыр. Мындыг таварылгаларның саны кайы хөй. Ылаңгыя Кызылдың кудумчуларында байдал аажок дүшкүүрлүг. Уш-баш чок кушталдырар, уткуштур кел чыдар орукче үне халыдар, чайлап бээр ужурлуг таварылгаларда чайлап бербес чоруктар амдаа нептереңгей хевээр. А чадаг чорумалдарга кичээнгейлиг хамаарылганың дугайында чугаалаан-даа ажыы чок. Чолаачыларның-даа, чадаг чорумалдарның-даа аразында орук чурумун каржызы-биле хажыдып, эзирик чоруурлар база хөй. Мындыг чергелиг чижектер хөй. Ыравазы-биле эрткен айның дыңнадыын ап көрээлиңер.

Сентябрь 24-түң орай кежээзинде Кочетов, Гагарин кудумчуларының белдиринге Н 278 АВ күрүне дугаарлыг "ВАЗ - 21063" машинаның чолаачызы эзирик чадаг чорумал Х.Б. Элбекти таварaан. Бажы кемдээн когараан кижини республика эмнелгезинге чыттырган.

Сентябрь 27-ниң эртөнинде Правобережная кудумчузунга 82-04 ТВА күрүне дугаарлыг М - 412 машинаның чолаачызы орукче үне маңнап келген 15 харлыг Аида Монгушту бастырган. Назы четпээн уруг эзирик болган. Бажы кемдээн, ишти бертинген уругну эмнелгеге чыттырган.

Эзирик чорумал чүгле бодунга айыылдыг байдалды тургузуп турар чүве болза, эзирик чолаачы долгандыр турар хүрээлелге айыылдыг. Сентябрь 17-де № 2 күш-ажылга эдип-чазаар колонияның таңныыл взводунуң командири Валерий Шалыкович Баазаң эзирик чорааш, "ИЖ - 2715" машиназы-биле Горная кудумчузунга, оруктуң оң талазынга чораан Светлана Оюнну үстүрген. Бертинген херээженни эмнелгеге чыттырган.

Орук шимчээшкининиң чурумун каржызы-биле хажытканының түңнелинде Сүкей Кешин дээрзи амытынындан чарылган. 06-61 ТВМ күрүне дугаарлыг "ГАЗ-53" машинаның аңдарылганының түңнелинде, улгады берген бо херээжен алдынган бертиниишкиннерден чок болган. Каа-Хем кожуунуң Дерзиг-Аксы суурга Анчымаа Күжүгетке хамааржыр Б 10-63 ТВ дугаарлыг "ИЖ-Комби" маркалыг машинаның аңдарылганының түңнелинде, Эзир-оол Удай-оол эмнелгеге медерел кирбейн чок болган.

Сентябрь 13-түң кежээзинде Кызыл — Тээли оруунуң 89-ку километринге болган озал-ондак бир кижиниң өлүмү-биле доозулган. Марат Серенниң башкарып чорааны А 420 АВ дугаарлыг "Фиат" маркалыг машина 24 - 04 ТВА дугаарлыг "Урал" мотоциклбиле үскүлешкен. Мотоциклге чораан Олег, Роман Уйнукайларны эмнелгеге эккелген. Техника башкарып чораан Олег мүн-не ажырбаан, а Романның амытынын эмчилер камгалап алыр арга-шинек чок болганнар.

Сентябрь 2-де Сарыг-Сеп — Кызыл оруунуң 22-ги километринге "РАФ" маркалыг машинаны эзирик башкарып чораан В.Азараков дээрзи машинаны башкарып шыдаваанының түңнелинде, Серебрянка хемниң көвүрүүнден аңдарылган. Холу сынык, хаваа чарык чолаачыны кожууннуң төп эмнелгезинге чыттырган.

Үстүнде киргенивис каш чижектер чолаачыларга болгаш чадаг чорумалдарга кичээндириг болуп, ындыг чергелиг частырыгларны катаптавазынга угаадыглыг болур дээрзинге идегээр-дир бис.

Эрес-оол ХААЖЫК.
ТР-ниң ИХЯ-зының ККАИ начальниги, милициянның полковниги.

Солун болгаш номчукчу

ДАЯНЫР КАРА ЧАҢГЫС КҮЖҮВҮС

Солун. Чүгле каш үжүктен тургустунган бо кыска сөсте дыка ханы утка, хуулгаазын күш бар. Солуннуң номчуштуг, амыдыралчы күчүзү ында ажылдап турар журналистерниң арга-мергежилиниң бедиинден, чогаадыкчы шинээнден кол хамааржыр. "Шынның" хоочуннары барык дөгерези хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа, шыырак дээн журналистер Н.Базыр, С.Монгуш, Н.Эргеп редакциядан өскээр ажылдай берзе-даа, "шынчыларның" одуруу ам-даа шыргай. Чонга билдингир ат-сураглыг журналистер Вера Куулар, Артур Хертек-биле кады Каңоол Сат, Сергей Хертек, Ольга Сандараа дээн аттар көстүп кээп, шилип алган темазын эчизиңге чедир сайгарып билир, акша-шалыңы кончуг эвээш-даа болза, солун-биле ажыл-амыдыралын холбап чоруур аныяк күш немешкен.

Журналист кижини буттары чемгерер деп баштак чугаада ужур-ла бар. Номчукчуларның сагыш-сеткилин хөлзедиптер, сонуургалын оттуруптар солун медээ бижип алыксаанда, эжиктен киирбес болза, соңгадан кире бээр чыгыы тура-соруктугларны аравыста чок деп болбас.

Эрткен беш-алды чылдарда үе эки, республиканың Чазаа солунну шыдаар шаа-биле акшаландырып турда, ынчангы удуртукчулар, бухгалтерия ажылдакчылары бурунгаар көрүш чок, даамай олуруп, шын, экономиктиг санаашкыннарны кылып чорутпаанының түңнелинде, хөй өре-ширеге туттурган бис. Ынчалза-даа он ажыг чогаадыкчы ажылдакчылардан ажыл соксадыр азы өскээр ажылдаар деп артык, кара сеткил чок, очулдурарын очулдуруп, чогаал, шүлүк бижиириндeн аңгыда, чуртта, республикада болуп турар болуушкуннарны, амыдыралывыстың хүн бүрүде тургузуп турар янзы-бүрү айтырыгларын чырыдып, номчукчуларны ажык, дорт чугааже кыйгырып турар. Олар аңаа күзелдии-биле киржип, дүвүредип чоруур бодалдарын, санал-оналдарын илереткен чагааларны бижип турар. Сургакчылап, республиканың аңгы-аңгы кожууннарынга чедип, чурттакчы чоннуң амыдырап чурттап олурар байдалын, ажыл-ижин чырыдар дээрге, шупту чүве акшага үскеш, буруп туруп бээр. Ынчап кээрде бистиң ынаныр, даяныр кара чаңгыс күжүвүс – **КӨДЭЭ БИЖИКЧИЛЕР.**

СОЛУННУҢ ЫНАНЫЖЫ

Бистиң көдээ бижикчилеривистиң материалдары-биле "Шынның" номер бүрүзү "чепсеглеттинген" турары чаңчылчаан. Рыноктуң силгиишкиннеринге чалынмайн, сагыш-сеткили сергелең, ниитиниң, улус-чоннуң эргеажыктары, чаагай амыдыралы дээш сагыш аарып чоруурлар кайы көвей. Оларның аразында хоочун бижикчилер Ак-Довурактан Самбуу Куулар, Чадаанадан Аракчаа Ондар, Эрзинден Александр Тава, Тожудан Алексей Нугуурак, Татьяна Кушкаш, Тес-Хемден Моторк Тирчин, Чиңмит Өөлет, Бай-Тайгадан Каң-оол Иргит дээш, оон-даа өскелер. Аныяк үннерден Меңги Ооржак, Екатерина Саая, Кара-оол Натпий-оол, Нина Серенот, хоорайның интеллигенциязының аразындан Луиза Айыжы (психолог), Эрес-оол Хаажык (КАИ), Валентина Түлүш (эмчи), Сергей Ногаан-оол (өрт эргелели), Чимисмаа Монгуш (чер комитеди), Ульяна Өпей-оол, Била Сувандиини (башкы) адап болур.

Бистиң бижикчилеривис кожуун бүрүзүнде бар дээрзин эскерген боор силер. Ооң иштинде Аваа Монгуштуң, Сарыг-оол Салчактың, Бораш Ондарның, Март Кырлыг-Караның, Чүлдүм Чаптың, Бүрбээ Сааяның бижээн чүүлдери домак бүрүзүн хынамчалыг, шын тургусканындан, теманы үениң негелдезинге дүүштүр шилип алганындан черле онзагайланып турарын демдеглевес арга чок.

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ ЧАГААЛАРЫ

Кандыг-даа автор солунче чүве бижээш, ооң парлаттынарынга идегээр, манаар. Кээп турар хөй-хөй медээлер, шүлүктер, эки кижилер дугайында материалдарның эң-не эки бижиттингенин, эң-не солун, бүгүдениң сонуургалын хайныктырар, сагыш-сеткилге артып каарын шилип, чырыкче үндүрер дээрзи билдингир. Чижек кылдыр бир хоочуннуң Кызылда хоорай автобустарынга халас чорууру кырган-дижең кижилерге бергедээнин хомудап бижээн "Кырыырының кыпсынчыын" деп эгелиг материалын ап көрээли. Ук чүүлге хамаарыштыр санал-оналын илередип, беш номчукчу редакцияже чагаа чоруткан. Оларның аразындан хоочун башкы Татьяна Кушкаштың (Тожу) чүүлүн шилип алгаш, солунга үндүрген. Чүге? Автор үстүнде айытканым чагааның болуушкунун бодунуң амыдыралы-биле холбавышаан, кижилерге, эң ылаңгыя хоочуннарга ындыг хүндүткел, тоомча чок чорук кандыг-даа удуртукчуну, ниитилелди кааставас дээн бодалын илереткен. Арткан чагааларның ниити утказы дөмейлешкек, бот-көрүш чок, ындыг байдалдан канчап уштунар, арга-сүме чок болганындан чырык көрбейн барганы ол. База бир сагыш аарынчыг чылдагаан—озалдаашкын. Кожуунга май 1-ниң байырлалы канчаар эрткенин дыка тодаргай, долузу-биле бижээн чагаа май алдыда келген. Солун май 8-те үнер болганда, хөй кижилер аттары киирген, спортчу маргылдаалар, оюн-тоглаа дугайында допчу бижээн кончуг эки чагаа номчукчуларга четпейн барган. Кел чыдар байырлалдар, чуртта, республиканың амыдыралынга улуг ужур-дузалыг болуушкуннарның ай, хүнүн баш бурунгаар чижеглей көрүп алгаш, аңаа хамаарышкан солун чүүлдер бижиир болза, чырыкче үнериниң барымдаазы бар-дыр. Ооң-биле чергелештир кыштаглаашкын, арат ажыл-агыйының дугайында ажыл-агыйжы медээлерни бижиириңерни четтикпейн манап тур бис дээрзин база катап сагындырайн.

ХАЙЛЫГ ЧҮВЕ БОЛБАС БООР

Кандыг-даа ажыл-үүленің ишчилери ооң чажыңын холга алыр ужурлуг. Солунга үнген материал бүрүзүнге гонорарын санап каан, бухгалтерияда бар. Республиканың Чазаа бюджет акшаландырыышкынының айтырыы чежемейниң-даа нарын болза, бир-ийи чыл гонорар төлевирин албаан бижикчилеривиске, редакцияның ажылдакчыларынга орай-даа бол, төлээр ужурлуг чүвени черле төлээр апаар, аайлыг чүве ажырбас боор. Редакцияга кээп турар чагааларның чамдыктарында гонорарын "Шынга" деп каан болгулаар. Солуннуң бо хүннерде байдалы берге деп билип, далайга дамды дуза дээни дег, деткимчени көргүзүп чоруур кижи бүрүзүнге мөгейип, эң-не кол байлаавыс – номчукчуларывыстың билиишкинин, үнелээшкинин улуг бүзүрел кылдыр көрүп, чоргаарланып чор бис.

"ШЫН" СОЛУН – ДААРТА

Чүү-даа чүве эки чүүлче чүткүүр, бурунгаарлаар. "Шынның" эчис сорулгазы база ындыг – эң хөй чагыкчыларлыг, номчукчуларлыг, республиканың эң хоочун солуну ниитилел-политиктиг угланыышкынын салбайн, үениң маңындан чыскалбайн, чаартынар. Ооң бети чижээ, неделя санында суббота номери компьютер дузазы-биле үнерин чугаалаан бис. Ол дыштаныр хүннериниң үндүрүлгези бооп, чарлал, реклама, телепрограмма, "Үениң өңнеринден" аңгыда номчуштуг, чиик материалдар, силерниң чагааларыңар, очулгалар, ажыктыг сүмелер-биле долдуртунган болур. Килдистерниң ажыл планында кем-херек үүлгедиишкиннериниң истелгези, арага болгаш тыва организм дугайында солун материалдар, өлүрүкчү чорук Тывага канчап тыптып келгенил деп редакцияның социологтуг шинчилели дээш, оон-даа өске ажылдарывыска удавас үнелелди берип, чагаадан бижиир боор силер. Редколлегия кежигүннери Улуг-Хем, Барыын-Хемчик кожууннарга чедип, номчукчулар-биле ужуражылгаларны эрттиреринин планнап турар. Ооң-биле кады солуннуң тургузукчузу ТР-ниң Чазааның ажыл-херээн чырыдарын, чонга чедирер ажылды уламчылап, соңгулдаларга белеткелдиң канчаар эртип турарын номчукчуларга чедирер бис.

ХАРЫЛЗААВЫС ҮЗҮЛБЕЗИН

Төрээн Тывавыстың аңгы-аңгы булуңнарында күс дүшкен. Тараа ажааттынган, сиген дүжүртүнген, ыяш, хөмүр-даш курлавырлаттынган, соңга-эжик чылыглаттынган, картофель—шыгжамырда, капуста дузаттынган. Ынчалза-даа сагышта бир-ле чүве четпес ышкаш. Ийе, ийет, эргим номчукчу – "Шын" солуннуң чагыдылгазы-биле ажыл-ижиңер, амыдырал-чуртталгаңар дугайында чагаалар бижиириңер арткан-дыр. "Шын" солун тыва кижиниң, нацияның чоргааралы. Аңаа бижээн чүүлү үнүп кээр дээрге-ле хүндүткел-дир. Үениң экизинден-даа, шагның кадыгбергезинден-даа аравыста харылзаавыс үспээлиңер. Кады-кожа чоруп, үе-биле деңге базаалыңар.

Галина МАСПЫК-ООЛ,
Чагаа болгаш чагыдылга килдизиниң эргелекчизи.

♦ *Солун болгаш номчукчу*

ЧҮГЛЕ ЭКИНИ КҮЗЕДИМ

Социализмниң-даа, капитализмниң-даа эки-бак талаларын шүүреп, шилип алгаш чурттап өөрензе эки. Кайы-бирээзин аажок мактап, хөөредип, өттүнүп азы бактап турган ажыы чүү боор. Ийи аңгы үзелдиг улустар бөлүк болуп алгаш, мораль, мөзү-шынар-даа талазыбиле "чөңгээлежип" турар адаанчылар база бар-дыр.

"Кырганнар каяа-даа хүндүлүг" деп ырлажып турарывыс социализмниң эки идеязы өже бербээн, харын күштелир ужурлуг деп санаар мен, өске чон, эш-өөр дөмей-ле деткиир боор деп бүзүрээр мен.

Хоочуннарны амгы үеде кайы хире хүндүлеп турар бис? Ындыг айтырыгга харыылаарын оралдажып көрейн. Хүндүлеп, деткип турар албан-организациялар, кижилер бар-дыр, бистер ол дээш улуу-биле өөрүп, четтирип чоруур бис. Шуптту-ла дески, эки деп санаары амдыызында берге. Үе-шагның бергези, рынокче шилчилге деп чылдагааннар бар. Ынчалза-даа үе-шаг берге деп сылдап алгаш, хоочуннарны херекке албаска чаржынчыг апаар. Бистерни ыяап-ла хүндүлеңер деп дилеп, чашпаалаарында эвес, чүвениң алыс ужуру бүгү чурттагазында харыксырадыр ажылдап каапкан кырганнар бо берге үеде хөй-ниитиниң, аныяк-өскенниң деткимчези чокка амыдырап чурттаарывыс берге дээрзин медереп билиринде.

Хөй чүве санап, коптарып турбайн, анаа үүрмек-даа, ийи-чаңгыс амыдыралчы чижектерден ап көрээли. Эң-не белен, бөдүүнү-биле, мендилежиривис дижик, чамдык оолдар, кыстар улуг назылыг улусту ужурашкаш, аразы шору ыракдаа турда, чеже-даа далажып чорааны хамаанчокка, чадаг, аъттыг, машина-тергелиг-даа чорааанда, доктаай каапкаш, мендилежир эң-не кол чүүл, "кадыыңар кандыг-дыр?" деп база сөглеп четтигиптер. А чамдыктары таныыр, билир хирезинде-ле ожаавас, тоовас-даа, "чагы бажынче көргеш" эрте бээр, бо кижиге безин чованчыг-даа, черле өөрензин дээш, чамдыкта шенеп, мурнай мендилээр-даа-дыр бис, оода-ла тыва кижи ынчаарга болур бе?

Чамдык аныяктар эки мөзүшынарлыг, быжыг туруштуг, чайгылчак эвес, даштыкы кино, видеофильмнерде коргунчуг, өлүрүкчү, күчүлекчи азы чованчыг болуушкуннарга алыспас, өттүнмес, харын бужурганып көөр, кудумчуга "улуг аалдың" кайгалдарының, арагачыларның чалгыынга алыспас магалыг боор-дур.

Чамдык эпчок мындыг таварылгалар база тургулаар. "Бо бир чудаңгы ашак азы кадай"— деп, каяа-даа, кайы хамаанчок чулчуруп чоруур улустар бар болдур ийин. Че харын, ол чудаңгы ашак боду-даа буруулуг бооп болгай-ла. Улуг улустуң эки үлегерин сагывас кижилер бисте чок деп болбас. Ынчалза-даа ол хөй эвес, эвээш таварылга-дыр. Буруу чок, буянныг амытанны хөме таварыыр, сөглээр эрге кымдаа чок. Кырыырга кыпсынчыг, оон кым-даа чайлап шыдавас. Ам хоочуннарның чамдык хууда чуртталгазын көре кааптаалы: эскерип чоруурга, чамдык кырганнар бичии казанакта азы өгде, эки-даа бажында чурттап орар, шалазын, хевин чуп күш четпес, телевизор, радиозу чок, херим-кажаазы чемирик, бок-күзүрүмү аштаттынмаан, одаар чүүлү үзе-ле каш хонукка өй, хлеб, аъш-чем садыынга чедери берге дээш, өске-даа. Ындыг улус харын хөй эвес-ле, ынчалза-даа хоочуннар бүрүзүнде бергелер туруп турар. Хөй-ниити черлери, ажы-төлдер, төрелдер хоочуннарны сагыш човатпайн, доктаамал карактаары күзенчиг. Ол база долу эвес хүндүткелдиң база бир тодаргай херечизи-дир.

Кижилерниң мөзү-шынары, эртем-билии, эрге-дужаалы, хокшул-хөреңгизиниң ылгалы билдингир. Кижилерниң аразында харылзаазынга бо чылдагааннар база дыка салдарлыг болур.

Кижилерниң эки талалыг мөзү-шынарларын көвүдедир, эки-жидер дээш бистиң ниитилеливис бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг, кылып-даа турар-дыр. Хоочуннарны хомудатпайн, хүн бүрү карактап, деткип-ле чоруур болзун деп чалбарып, бүгү-ле чүве экижий бээрин күзедим.

Алексей ДАМДЫН.
Эрзин.

СЕНИ, МЕНИ СЕПТЕП-ДАА БООР, СЕЛИП-ДАА БООР

Кижиниң мага-бот органнарының инженериязы (ам ындыг чүүл база бар) медицинага улуг эргилдени кылыр хевирлиг. Бодап көрүңер: эртемденнер кижиниң мага-бодунуң шупту органнарын өстүрүп алыр болгаш ооң-биле аараан азы кемдээн кезектерни солуп болур арганы тып алганнар.

Бо талазы-биле бир-ле ажылды чажыды-биле АКШ-та "чогаадып" турар деп бо чүүлге сонуургалдыг эртем бөлүктери догааштырып турган болбайн. Харын-даа чаңгыс аай угланыышкынныг мага-бот органнарының инженериязында айтырыгларын шиитпирлээри-биле ийи-чаңгыс эвес эртем коллективтери ажылдап турар деп бүзүрелдиг турганнар. Ынчалза-даа американнар ол хире "хандыр каза" берген деп кымдаа каразыраан. Ынчангаш бир дугаар, Лондонга эртемденнерге кижиниң мага-бодунуң органнарын кылымал инкубаторга өстүрүп алырының аргазын чогаадып тыпкан деп дыннадыгмедээ, ажыы-биле чугаалаарга, хөлзээшкин-дүвүрээзиннинг (сенсация), элдептиг чүүл болган.

Калифорнияда Сан-Диего хоорайдан лаборатория эргелекчизи Гэил Нотон шак аңаа бодунуң кайгамчык чаа технологиязын көргүзүп, таныштырган. Ооң сөстери-биле, үре-сады инженериязының болгаш компьютерлиг техниканың эң дээди чадазының үндезилеттинген "мага-бот органнарның инженериязы" донор клетказындан кижиниң организминиң барык бүгү кезектерин өстүрүп ап болур. Өстүрүлге тускай савага (инкубаторга) саатталган хереэжен кижиниң уруг саваазында хүрээлеңи дег байдалга чоруттунар болгаш каш-ла неделя үеде кижиниң аарыг азы кемдээн органын солуурунга белен болур.

Гэил Нотоннуң дыннатканы болза, кижиниң дискен чүзүнден алган клеткадан кылымал савага өстүрген органны аарыг кижиге солуп салыр баштайгы операцияны Лондонга кылыры планнаттынган. Шак-ла ындыг хевирлиг баштайгы операцияларны тоолайларга болгаш күскелерге чедиишкинниг кылгылаан.

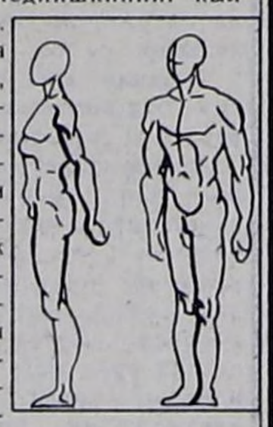

Мындыг чаа технология, эртемденнерниң санап турарыбиле, кижи төрелгетениң кадык камгалалының айтырыгларын шиитпирлээринге барык-ла кызыгаар чок аргалар орукту ажыткан. Ооң ачызы-биле кижиниң кырыазының болгаш "бүзүрээри безин берге узун назынны" шиитпирлептериниң аргалары бар. Дуржулгаларның көргүскени болза, донор клетказындан өстүрген органнарны кижиниң организми өскелевейн, хүлээп ап турары болган.

Американ эртемденнерниң ажыдыышкынын тайылбырлап тура, профессор Алэн Саджетта (Британияның кезер эмчилер ассоциациязы) амгы үеде кижиниң организминиң "артык кезектерин" бүдүрүп үндүреринге кандыг-даа шаптараазыннар чок деп дыннаткан. Ооң саналгазы-биле, чоокку 20 чылдарда эмчилерниң ажыглал-хереглелинге кылымал арга-биле өстүрген кижиниң органнарының долу даңзызы көстүп келир.

Кан-оол САТ
парлалгадан белеткээн.

Каш сөс

АВАМ ДУГАЙЫНДА

Ие кижи азарганчыг чаш төлүн төлептиг кижи болзун дээш, үргүлчү-ле тейлеп, Бурган башкыдан буян-кежикти дилеп, удуп чыдырда безин эргим хоюг үну-биле эргеледип, чассыдып, йөрээп чоруур. Не кижи азарганчыг чаш төлү хамаанчок, өглүг-баштыг оглун, уруун эргеледип, оларның ажыл-ижи, амыдыралы, кадыы дээштиң чеже-чеже дүнелерни уйгу чокка сагышсырап эрттирбээнил! Аваларның ажы-төлүнге сөңнеп берген ааскежиин кандыг-даа арга-биле оларга дедир эгидип, аваларга база ындыг эргелелди, чоргааралды ажы-төлү эртем-билиг, чедиишкинниг ажыл-ижи-биле эгидер ужурлуг деп бодалымны чон-биле үлежип, авам дугайында каш сөс бижидим.

Бистиң аввавыс ийи оол, үш кысты божаан. Улуг уруунуң уруун өстүргеш, оларны школа доостуруп, шуптузун аңгы амыдыралдыг кижилер кылдыр өглеп-баштап каан. Аввавыс чораан болза аргажокла ажылгыр, буянныг, чымчак сеткилдиг кижи, Аргыттынар, дааранар, херек апарза чазанар. Аъш-чем кылып турда, амданныын канчаар ону! Үнген-кирген чонунга чугаа-сооттуг, изиг шайы, бодунуң быжырган хлеви белен олурар.

Колхоз-совхозка ажылдап чораан үелеринде аввавыс үргүлчү-ле кара ажыл кылып чорза-даа, шаңнадып, мактадып чораан. Совхозка өшкү кадаргаш, мурнакчылар одуруунче кирип, каш удаа наадымнап, Москва хоорай чедер путевка-биле шаңнатканын чоргаарал-биле сактыр мен.

Аввавыс дириг өртемчейден чарлып чоруурунуң мурнунда, ажы-төлү аштавазын, түревезин деп бодаан сеткили-ле боор, биске арттырып каан малын улам-на өстүрерин кызып, өөн ээнзиретпейн, ачавысты чааскаанзыратпайн, үнген-кирген чоннуг, чүгээр-ле чурттап чор бис.

Фанна ДУПЧАА.

■ *Оглунга тураскаал*

"АРТЫШ" — БИЧЕ БҮДҮРҮЛГЕ

Ортумак, чоонзумаар дурт-сынныг, хүлүмзүрээн чазык арын-шырайлыг, оожум кылаштыг, үжен хар үезинде хереэжен кижини Элегес суурга эртен хууда садыынче далажып бар чоруурун, а кежээ могап-шылай берген чанып бар чоруурун бо-ла эскерип болур. Ооң адын Альбина Кыргысовна Шивит-оол дээр. Кызылдың садыг училищезин, Иркутскиниң өлүк-дүк техникумун ол дооскан соонда, садыг шугумунуң тускай эртемниг ажылдакчызы бооп келген. Арыг-Үзүү суурда ажылчын кооперациязында бир чыл садыгжылааш, амыдырал-чуртталгазының аайы-биле Элегес суурже көжүп келгеш, база-ла садыг шугумунга ажылдай берген. Ол баштай бухгалтерлеп, ооң соонда кадрлар килдизин эргелекчилеп турган.

Чуртка болган эде тургустунуушкуннуң түңнелинде, рынок экономиказынче шилчилгени Альбина Кыргысовна деткип, хүлээп алган кижилерниң бирээзи. Чүге дизе, рынок үезинде кижи бүрүзү бодунуң сагынгыры, тывынгыры-биле чежени күзээр болдур, ол хирени ажылдап алыр арга тургустунуп, тыптып келгенин эскерип билген. Боду хууда биче бүдүрүлгени тургузуп, сайгарлыкчы болурун ыяк шиитпирлеп алган. Ынчалза-даа сагыш ышкаш чүве кайда боор, диттигип чадап шаг-ла болган. Бир хүн биче бүдүрүлгени ажыдып алырының документилерин чыып, чоорту белеткенип эгелээн турда, Альбина Кыргысовнаның амыдыралының оруун ажыг-шүжүг, өлүм-чидим хөме таварый берген.

Чараш, чаптанчыг, өзүн-баарын чылдып чораан улуг оглу Артыш Шивит-оол ынчан 9 класска өөренип турган. 1994 чылдың апрель 27-ниң хүнүнде ол хайбачытка таваржып, чалыы назынындан чарылган. Артыш чажындан-на мөзүшынарлыг, эш-өөрзүрек, дузааргак, биче сеткилдиг, спортка ынак оол чораан. Ол аът азыраарынга, ону мунарынга, хүрежиринге аажок хандыкшылдыг турган.

Хайыралдыг чассыг оглун оскунган ие кижиниң карааның чажы кажан-даа кургавас, сагыш-бодалындан чараш оглунуң овур-хевири уттундурбаан, хевээр арткан.

Ындыг-даа болза эш-өөрүнүң, ха-дуңмазының, чонунуң чагыг-сөзүн дыннап, ажыг-шүжүгнү шыдап эртип, быжыг турасоруун ышкынмайн, амыдыралының чымыштыг агымынче кирип, бодап алганы хууда биче бүдүрүлгезин тургузарынче бүгү-ле күжүн, арга-дуржулгазын мөөңнеп салып тургаш, баштайында хууда садыгны ажыдып алган. Хууда садыын Альбина Кыргысовна оглунга тураскаадып, "Артыш" кылдыр адап алган. Шакла ындыг аттыг хлеб быжырар биче бүдүрүлгени бажыңының чанында ажыткан. Ол ат ада-иези, төрелдеринге, эш-өөрүнге, чонунга Артыштың чырыткылыг адын, кижизиг бүдүштүүн, чараш аажы-чаңын катап-катап сагындырып кээр тураскаал бооп артып каар.

Кадыг-дошкун рыноктуң бо берге үезинде көдээ чонга аажок берге байдал таварышкан. Колхоз, совхозтар буурап дүжерге, дыка хөй бөдүүн чон ажыл чок арткан, амыдырап чурттаары бергедээн. Шак мындыг үеде хууда биче бүдүрүлге "Артышты" ажытканы амыдыралга чединмес чонга деткимче болган, ол удаваандала суурнуң чонунга ачы-дузаны чедире берген. Аъш-чем бараанарын, бодунуң быжырган хлевин чонга чээлиге берип эгелээн. Суурнуң чону улуг-биче дивейн, "Артыш" хууда биче бүдүрүлгениң ээзи Альбина Кыргысовна Шивит-оолга ачы-дуза чедирип турары дээш четтиргенин илергейлеп турарлар. Оларның аразында улуг назылыглар Багай-оол Семис-оолович Монгуш, Каадыр-оол Булучович Ооржак, Аркадий Сундуй-оолович Монгуш, Хүлермаа Туматовна Куулар, Николай Кыргысович Ак-Дарга, Людмила Ивановна Шойлаа болгаш өскелер-даа бар.

Артыш Шивит-оолдуң чырык адынга тураскааткан маргылдааларны спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге ортумак школаның өөреникчилериниң, суурнуң аныяктарының ортузунга чалыы назынындан чарылган хүнүнде чылдың-на ада-ие организастап эрттирип турар. Болуп эртип турган спортчу маргылдааларның тиилекчилери, судьялар өртектиг белектер болгаш магнитофоннар-биле доктаамал шаңнадып келгеннер.

А. К. Шивит-оолдуң чээрби ажыг-чылдарның дургузунда кады эп-найыралдыг чурттап келген өөнүң ээзи чолаачы Долажап оглу Оюн быжыг чөленгиижи болуп, амыдыралдың одун кыпсып берип чоруур. Улус чонунга ол хүндүткелдиг, топтуг, эвилең чаңныг, күш-ажылга кежээ. Бодунуң кызыл күжү-биле чудуктарын ол кезип белеткеп сөөрткеш, хериминиң иштинде хлеб быжырар черни тудуп, дериг-херекселдерни садып тургускан. Хлеб быжырары чымыштыг, харыысалгалыг, кончуг берге ажыл, пекарняга, шынап-ла, эрес-кежээ, тудунгур кижилер ажылдап, шыдаар. Ынчангаш хлеб быжырар черде арга-дуржулгалыг пекарьлар Елизавета Шивит-оол, Светлана Майынды, Екатерина Куулар ажылдап турар.

Ажылды шуптузун хилиң-тас, эки дээр болза, ол шынга дүүшпейн баар. Чонда акша чокта орулга кирбейн турар. Акша-төгериктиң чедишпезинден чүүк сөөртүр машинага кывар-чаар материалдар садары бергедээр, далган-тараа үстү бээр таварылгалар тургулаар. Ындыг-даа болза, биче бүдүрүлге бергелерден уштунуп, аъш-чем бараанары-биле суурнуң чонун хире-шаа-биле хандырып, аъш-чемни, хлебти чээлиге бээрин уламчылавышаан.

Бодунуң биче бүдүрүлгезин тургузуп ажыдарынга эге базымнарны, ооң соонда бүдүрүлгениң ажылын шуудадып удуртурунга А. К. Шивит-оол улуг күштү үндүрүп келген болгаш ажылды бичии-даа соксатпайн, чорудуп турар. Кызымак кижи черле ындыг, оожургап олурбас. Бир-ле чүвени бодап алган, ону кылып чоруур. Альбина Кыргысовна база шак ындыг улуска хамааржыр. Ол хөй талалыг ажылдарны кылыр дээш белеткенип турар. Суурда көдээ ажылагыйның күрүне бүдүрүлгезиниң директору-биле дугуржулга кылгаш, оон 5 гектар черни дузалал ажылы хөгжүдери-биле алган, аңаа тараа тарыыр, картофель өстүрер.

Бо бижээн чүүлүмнү номчуп оргаш, Альбина Кыргысовнаны, ооң өөнүң ээзи Долажап оглу Оюнну чүү кончуг мактаар кижи боор деп бодай бербеңер. Мактаар болза оларның чонунга кылып каан буянныг ажылдары оон-даа хөй деп билир мен.

Анатолий ТОРЛУК.
Чеди-Хөл кожуун,
Элегес суур.

Суббота үндүрүлгези

Александр ДАРЖАЙ

ДУШТУК ДҮНҮ

(шүлүк–чугаа)

Олар кайызы-даа тус-тузунда бо дүнүү четтикпейн манап турган...

Оол бир чыл ажыр кысты бажыңының хериминиң аксынга чедир үдеп келген. Оол кысты эргеледип, эриннерин ошкаар дээш каш-даа катап чыыра тыртып, куспактап алырга, ол чылбырааш балык дег, сывырлып чоруй баар турган. Бир чамдыкта оолдуң эриннери мырынай чоокшулап, изиг тыныжы арынга шонуп келири билек, кыс: "Ойт, кижи кел чор!" деп девидээн чүве дег, ойта дүжүп, сымыраны кааптарга, оол ол-ла дораан холдарын сула салып бадыптар. Кыс боштуна салла, херим иштинче кире-ле халыыр...

Час, чай, күс, кыш ээлчештир бот-бодун солчуп эрте берген. Барык-ла бүдүн чыл...

Оолдуң шыдамыы, чөгели төнүп, падын баравазы кысты кайгадыпкан, сеткилинден ону кээргеп, бодунуң хая-даш дег кадыынга човагзынып, харындаа иштинде бодун чектээр апарган. Сеткил-сагыш-даа, четчип орар мага-бот-даа алачайгаар кандыг-даа албадалкүчүлээшкин чокка оолче чүткүксээр болу берген. Эр кижиге эргеледип, суйбадып көрбээн, додугуп хүрерген арыг-чаагай мага-бодун, шаажаң дег боп-борбак ийи эмиин, үстелчек, чылбырааш ооргазын, чиңге белин, хоюг чымчак дөңмектерин оолга бүрүнү-биле өргүп сунуптарын күзей берген. Бо чайгы айдың дүне оолдуң эриннериниң ошкаашкынын, изиг-изиг тыныжын, эът-дамырның тааланчыг чымыраажын танып, ынакшылдың алдын хувазында хуулгаазын хандызын чайгылдырбайн, амзаңгырлап турбайн, тын-биле ижипкеш, ачылыг даамчыралга өпейледиксээзи келген.

Бышкан үезинде катты чыыр, чиир апаар!.. Ам чүве билбес чаш уруг болуп, баажыланган херээ чүл!.. Ооң сеткил-чүрээ хөрээнге сыңышпастап, дамырханы хөөп, четчип быжып келген. Кем чок чаш назын мага-боттан, сагыш-сеткилден адырлып хоорулгаш, эрткен үеже шилчип, чырыткылыг сактыышкынче хуула берген...

Бүдүн чыл чаңгыс дүн дурту хире-даа болуп болур. А оларның эрттирген бүдүн чылы – бүдүн чүс чыл-биле хемчээттинер. Чүс чыл дургузунда хемниң ол-бо эриктеринге муңгашталып, бот-бодунга душчуп чадап-даа чораан ышкаш.

Ам бо дүне хемниң ийи эрии – оларның чүректеринче көвүрүг кежир салдынар, оларның бот-бодунче сунчуп чадаан холдары туттунчу бээр. Бо айдың чайгы дүн оларның узун амыдырал-чуртталгазының баштайгы дөжек дүнү болур ужурлуг.

Ооң соонда, база-ла айдың дүннер... Ооң соонда кудажылар... Куда-дой... Дун уруг... Олла бүгү оол-кыстың чуртталгазынга кажан-кезээ уттундурбас. Куда-дойну хөй кижилер сактып артып каар. Дун уругнуң төрүттүнгенинге база хөй улус амырап хөглээр.

А бо чайгы айдың дүнү, баштайгы дөжек дүнүн чүгле олар иелээ чүректеринге шыгжап артып каар. Ай, сылдыстарны, дөргүн алаакты санаваска, кандыг-даа херечи чок болур. Ол дүннүң эргимчезин, таалалын олар өлгүже чедир утпас. Дүн "ынак-тыр мен" деп чаңгыс-ла сөстүң ындынныг уяралы-биле эгелээр. Ооң соонда эриннерниң изиг-изиг ошкаашкыны, оолдуң хөрээнге, бөрбек шаажаң дег, ийи эмигниң чымырадыр хоюш кылдыр өйдүгери... Таалал... Эргеленіг... Чер-дээрниң ортаа аразынга олардан аңгыда ол үеде кым-даа чок турар. Оол-кыс – иелээ, үстүнде – Дээр-Ада, адааанда – Чер-Ие, эриг баарлыг ада-ие дег, төлдериниң хандамырын тудуштуруп каар...

Чер-Ие кыска: "Кортпа, кызым! Бо дүне эр кижиниң эргеледиинден коргуп сестир болзуңза, бүгү арткан чуртталганда ынакшылдың езулуг таалалын ап шыдавайн баар сен. Сен кем чок, арыг-чаагай чаш назыныңдан дөмей-ле чарлыр апаар сен. Кыс кижиниң салымы ындыг – херээжен болуп, төл төрүүр ие болуп, чаяаттынган" деп чагыгсөзүн берип турар. Ону кыс бүгү сагыш-сеткилинден, бүгүле хан-дамыры-биле медереп билип турар.

Оол хөлүн эрттир эрзиг түрүн көргүзүп, эпчок хөделиишкиннер кыла бээр ийне деп кыс сезинген. Хенертен бажын иштеп келген ол коргудуушкундан кыс чииги-биле хосталып алган. Чырык чер кырынга он тос чыл чурттааш, ол бо чайгы дүнге чедир сеткил-чүрээн, мага-бодун эн-не арыг чаагай тудуп, бүгү чарашкаазын хирге-чамга боравайн, чүгле оолга кадагалап, хайыралап шыгжап келген. Оолдуң өске кыстар-биле мооң мурнунда харылзаазы турган бе деп ол уктап айтырбаан-даа, айтырар-даа хөңнү чок, чүге дизе оолду кыс боду дег базала арыг чаагай кылдыр бодаар чораан. Шынап-ла, оларның сеткил-сагыжы-даа, мага-бодудаа, эртенги шалыңның мөнгүнү дег, шилдегер, арыг-чаагай... Иеден канчаар төрүттүнгенил, шак-ла олчаан, хирге-чамга борашпааннар...

Оол биле кыс болчашкан черинге барык-ла удаа четкен. Оол кыстың холундан чедип алгаш, кара суг уунче базыпкан...

Оол көк кырынга костюмун чада салыпкан...

– Олбукче саадаңар, алдын даңгына! – деп, ол кысты эвилеңээлдек чалаан.

Кыс костюм кырынга олуруп алган. Кайызынындаа чүректери тиккиледирсоп, тыныжы дүргедей берген. Оол уругнуң хөйленіниң өөктерин чежи каапкан...

Ай чырыынга кыстың хөрээнге ийи эмии, ээрип каан чүң дег, борбалчыңайнып, агараш кылдыр чуукталып үнүп келген. Хамыкты мурнай ол ийи "Болчайтылыг ак тейжигештерге" айның кыйгак чырыы эргеленип ойнай берген. Оолдуң холдары аккыр хөрекке чылбырап чоруй, эмиглерни бөрбеңнедир суйбавышаан, чуура тудуптарындан сезинген чүве дег, камныы аажок аспактай шаап алган. Кыс оолдуң хоюг, чымчак чассыдыынга уярап, сеткил ханыышкыны деп чүве бо[illegible]дыр деп бодавышаан, [illegible]лдуң адыжының хоюунга таалап, карактарын шийе каапкан. Ооң мага-бодундан сүнезини, хейкуду чайгаар-ла адырлып, чалгынныг-даа чүве ышкаш, ырадыр, чер-дээрниң аразынче киискидир ужуга-даа берген ышкаш болган. Кыстың мага-боду чоорту черже чавызап, аяар бадып бар-ла [illegible]ткан. Оолдуң холу кысты[illegible]ккыр иштин куду чылар-чылбас чылбырап, суйбаттынып бадып каан...

Ай, хейде боду эпчоксуна берген чүве дег, чалыыларны эгендирбес-даа дээн чүве дег, кезек шырым булуттуң аразынче карак чивеш аразында чашты хона берген...

Шаңгыр-оол СУВАН

Кара-Баштыг

Чечен чугаа

Боом дагның кырындан Бег биле Хаа хемнериң каттышкан белдириниң чоок-кавызы адыш оюунда дег көстүп чыдар. Аттыг чаңгыс кижи караш кыннар болза-ла, даг кырында хараалда турар хайгыылчыларның оккур карактары дораан-на эскерип каар.

Кежээ дүжүп, имиртиңней бээрге, дүнеки доскуул шериглери, бөлүк-бөлүк болуп алгаш, тоо быдарадыр халдып үнүпкен. А Боом кырынга бараан харап хүнзээн шериглер ыйгылак иштинде одагга чем хайындырып эгелээннер. Элээди оолак Кара-Баштыг кургаг хараганнар чыып, хола паштип каан одагның чанынга эккеп кааш, өтка чыннып олуруп алган.

–Кыргыстарның шериглериниң баштайгы доскуулу Улуг-Хем ол чарыында көзүлдү деп чугаа меге чүве эвеспе – деп, чазының кирижин дынзыдып ора, Аганак чугаалаан. –Кашдаа хүн хараалдап келдивис. Чүү-даа билдиртпес, кандаай чүвел?

—Кым билир боор оларны— деп, Сыырга чугаалаан.— Кыргыстарның шериглери эвес, а кайгалдары-даа көзүлген чадавас. Эйлиг-Хем, Эъжимниң түлүштери, Өөк, Туранның маадырлары шаг-шаандан-на үргүлчү кыргыстар-биле удурдедир оорлажыр, месилдежип чоруур чүвелер болбазыкпе.

– Оозу, харын, ындыг, ынчалза-даа сезинчиг де– деп, Кара-Баштыгның ачазы чугаалаан. – А бо түлүштер, маадылар тайга-таскыл талазынче дескилей көжүп, кыргыстар дайын үндүрер деп тур – деп, шапкынчылар аткарып турары база-ла анаа эвес.

– Кыргыстар үр үе иштинде кайы-даа аймак-биле чаалашпаан, аразында ында-хаая месилдежи бээр дээрден башка, сөөлгү үеде аразында өмек-дөмек болуп, эвилелдежип, эптиг-демниг апарганнар. Ынчангаш холдары кижип, өске аймактарга күжүн дөгеп турар апарганы олдур. Бистиң-даа аймактарывыс ындыг ийик чоп – деп, Сыырга чугаалаан. – Кыргыстар-биле эки үеде эдержип, багай үеде бактажып чоруур болгаш, Улуг-Хем ол чарыының тыва аймактары кайын эндээр.

– Чадавас – дээш, Аганак чазының кирижиниң дынзыын хынап, ону тыртып-тыртып салыптарга, кириш хиг кыннып, согун караңгыже ужуга берген ышкаш болган.

– Эът быжа берди. Чемненіилиңер – дээш, Кара-Баштыгның ачазы пашта эътти деспиге эзип, кезип, ыяш дазылындан чазаан падар аяктарга үлей каап эгелээн.

– Кара-Баштыг, бээр олур. Бис деспиден чиир бис, оглум– деп, эътти үлеп олура, ачазы чугаалаан.

Кара-Баштыг деспиже чоокшуладыр баскактанып олуруп алгаш, идииниң хончузундан бичии кестик уштуп эккелгеш, ачазының сунганы чаглыг ээгини кезип чип эгелээн.

Хайгыылчылар ыыт чок чемненип олурганнар. Даарта эртен бооп чиир хараганда өртей баглап каан сергежигештиң оттап, дызырады дайнанганы, ой иштинче ажытталдыр өртеп каан аттарның былгырганы дынналган.

– Мындыг сараалыг үеде оглуңну хей-ле доскуулче алырдыр сен ийин – деп, Аганак чугаалаан.

Кара-Баштыгның ачазы кезек када ыыт чок ора:

– Авазы чок болган соонда, аалга-даа, черге-даа чарылбас болган, үргүлчү кады чоруур апарган адашкылар-дыр бис – деп чугаалаан. – Дың иелээ болгаш...

– Кара-Баштыг эр болган, эзеңгиден тептинген эр-дир – деп, Аганак чугаалаан. – Удатпас оттуктуг бижек, ок-чепсек астынар. Ачазын эдербейн, аңгы чоруп, кадыг-бергеге боду чаңчыгар...

Ачазы оглунга болушкан хөөннүг:

– Бергээ дээр болза, мээң оглум ачазы-биле деңге чаңчыгып чоруур эр-дир – деп, Аганактың чугаазын үзе кирген.

Аганак арай эпчоксунуп:

– Ол Кара-Баштыгдан-на көскү-дүр – деп чугаалаан. – Ынчалза-даа шериглер-биле доскуул үнери, хараалга турары, хайгыылга чыдары дээрге, аңчылар-биле кады хайыр манаары эвес.

Одагны долгандыр олурганнардан кым-даа чүнү-даа чугаалавайн, кезек ыыт чок олурганнар.

Элээн болганда:

– Аганактың чугаазы чөп боор – деп, Сыырга чугаалаан.

– Үе-даа дүвүренчиг-дир. Аалчуртувусту, ажы-төлүвүстү чаачалбаа оруундан чайлатса эки боор. Чаъс соонда өл артар, чаа соонда төл артар.

Кара-Баштыгның ачазы:

– Ол-даа чөп, харын – дей тыртып каан.

Ооң ол сөстеринге ооргаланып:

– Кара-Баштыг, дараазында доскуул үнеривисте, мээң ооллдарым-биле аалга артып каар сен аа?!– деп, Аганак чугаалаан.

Кара-Баштыг аңаа харылаваан.

– Мээң аттарым аразында тулган дээн чаваа бар. Ону тудуп, мунуп өөредип алыр сен. Ол хевээр ат кылып алыр сен – деп, оолду көгүткен аянныг Аганак чугаалаан.

Ачазындан ынай-даа када чарлыр хөңнү чок болгаш, Кара-Баштыг ыыт чок олурупкан.

– Улуг кижиниң чугаазынга харылаар чоор, оглум – деп, Кара-Баштыгның чүге ыыт чок олурарының чылдагаанын билзе-даа, ачазы чугаалаан.

– Та...–деп, оол хөөн чок харылап каан.

Ат чип, изиг мүн ижип алгаш, Кара-Баштыг ирт кежи кылын негейни эжингеш, ачазының артыы талазынга чыдып алгаш, доскуулчуларның далаш чок чугаазын дыннап эгелээн. Эрткен кыжын дииннеп чораанының дугайында Аганак төөгүп олурган. Тоттур чемненип алган база негей иштинге чылыга бергеш, Кара-Баштыг үр-даа болбайн, удуп калган.

Кижилерниң алгы-кышкызындан, каккылашкан хылыштарның кыңгыраан-чайыраан даажындан Кара-Баштыг хепхенертен отту чаштап келген.

Кортканындан:

– Ачай, ачай!–деп, оолчугаш алгырып, ачазын кыйгырып, шуглак иштинден үне халаан.

Кара-Баштыгның чанынга ачазы чеде хонуп келген. Ооң холунда селеме кыңгыраан.

– Кыргыстарның башкы доскуулу бисче хенертен кедеп халдап келди – деп, ол эгиштевишаан чугаалаан. – Оттуг кезекти одагдан ап алгаш, медээ одааның оваазын кыпсып үндүрүвүт, оглум. А бис сени доза туруп тураалы.

Чүү болганын Кара-Баштыг дораан-на билип кааш, одагдан оттуг кезекти ала тыртып алгаш, медээ одааның оваазын чыып каан Боом дагның бажынче халып үнүп-ле каан. Медээ одаан канчаар кыпсырын ачазы Кара-Баштыгга айтып берген болгаш, кургаг сиген, хадың тозу, ыяш чиирбейи чыдар оваанның таваанче оттуг кезекти ол октапкан. Кургаг сиген карак чивеш аразында чалбыышталып, хадың тозу, чиирбей дызырадыр хып үнген. Ур-даа болбаанда, медээ одааның чалбыыжы дээр шаар окталы берген.

– Ачай! Ачай! – деп, Кара-Баштыг өөрүп алгырган. – Кыпсыптым, кыпсыптым, ачай!

Ооң дурт-сыны дээрже дүндүштелдир чалбыышталып хыпкан улуг одагның чырыынга кончуг тода көстүп турган. Ол өйде согун агаарга сыг дээн соонда, оолдуң баарынче кадалы берген. Ооң аарышкылыын оол билбээн.

– Ачай, ачай! Кыпсыптым, кыпсыптым!

Ачазы оглунга харылаваан. Оолдуң бажы дескинип, аткаар тендирип, одагже барып дүжүп чыда, Улуг-Хемни куду көөрге, кожагарлар баштарында медээ одаглары кыва берген болган. "Аалдарда шериглер аттанып эгелээн боор" деп, Кара-Баштыг амырап боданган...

НЕМЕЦ САТИРА

Генрих ГЕЙНЕ

ЭЛЧИГЕННЕР СОҢГУЛДАЗЫ

Бир чартык чүс чыл мурнунда-ла немец националистерни хоранныы-биле дузап бижээн Гейнениң бо шүлүү бистиң үеде-даа чаа күш-биле дыңналбышаан, эрге-чагыргада орус нация тергиидээн Россияның-даа байдалында ол ужурутказын чидирбээн *(очулдурукчу).*

Хосталган деп кышкы-биле
Хоор чон кулаа шоюктурган
Адыгуустар эрги баштың
Арткай аан деп шиитпирлээннер.
Хамык-ла мал партиялары
Хайнып-хөлзеп үрүлешкен.
Мандат дигеш, калчаа-диирең
Маргылдаа, шош кыптып үнген.
Эрттир узун кулактарлыг
Элчигеннер комитедин
Алдын, кара, кызыл—үш өң,
Ала-шокар туктар шимээн.
Партиялардан чылгы аймаа
База ында кирип саадаан,
Элчигеннер алгызындан
Ээдерээн олурганнар.
Аъттар ынчан кандидадын
Адап чорда, чөнүк Ишак:
—Өскерликчи сөнезин!—деп
Өгүн дундур кышкыргылаан—
—Элчигензиг үң-даа чок-тур,
Эмген сүдүң безин хайнак.
Мынчап кээрде, бурган-на бо,
Француз Бе быртаа боор сен!
Тарлан-шокар Черлик аътсыың
Даштындан-на көстүп олур.
Киштээн үнүң безин чииртим,
Кижизивес—еврейзиг!
Хары черден эвезе-ле,
Ханың, үнүң бистии эвес,
Элчиген ук-уксаавыска
Эннешки дег угааның чок!
Сагыжым-даа, үзелим-даа
Янзы тускай Элчиген мен!
Кымчы ышкаш кудуруумда
Хылдар саны элчигензиг!
Аймаам рим, славян эвес,
Арыг немец Элчиген мен!
Хоочун өгбем өгбези-даа
Хосталгага чүдүп чорбаан.
Саазын былчап амдажываан,
Сагыш хөлзеп, шүүт-даа кылбаан,
Деңзимден аар шоодайларлыг
Терге сөөртүп чаңчыккан мен.
Элчигензиг аймаам демдээ
Эътте, кеште сиңип калган,
Ишак хевир-дүрзүмнү-даа
Ие-Чер, Дээр көрүп турар!
Бут, хол изин часпас дег,
Муңгаш-дуюум оруун часпас,
Кылажым-даа саяк, дыйлаң—
Кызыл-дустаан Өгбээ алдар!
Эрги ада салгал дөзеп,
Элчигензээн аксым-кежии!
Имилеме Адыгууска
Ишак мен деп чарлап тур мен!
Өртээ турбас немец ханныг
Өлген адам Ишагы шын!
Эмген ием сүдү база
Эң-не арыг: элчигензиг!
Элчиген ук-аймаавыс дээш,
Эрги чаңчыл, сүзүүвүс дээш,
Эр, кыс бүгү өгбелер дег,
Элчигензип артар-даа мен!
Эрге-дужаал шилээннерге
Элчиген мээң сүмем мындыг:
Эңгиннерге чижек кылдыр
Элчиген хаан соңгуп аалы.
Ам бис шупту Элчиген бис!
Аъттар аймаа сөнээр болзун!
Ишак баштың делгерезин!
И-и-хо-хо, и-и-хо-хо!...
"Патриоттуң" сөзүн зал
Бадыткаан дег, адыш часкаан,
Тепсенгилээн алгы-кышкы
Тенек аарыг—кулак уюк!...
Моораар чыгаан Элчигенге
Боодал чечек кетсиптерге,
Кымчы ышкаш кудуруун ол
Кыйбыңнадыр чайып киштээн:
И-и-хо-хо, и-и-хо-хо!...

Молдурга САЛЧАК орузундан очулдурган.

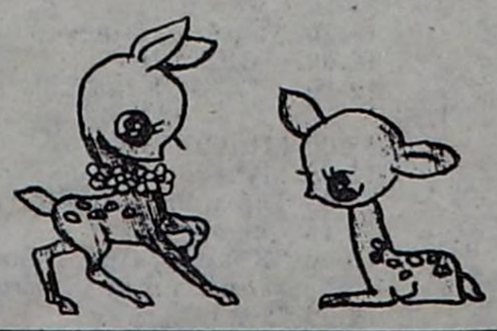

Чочагар МОНГУШ

АЛАШ ХЕМНИҢ АЛА-ШОКАР ДАШТАРЫ

"Төрээн хемимниң өң-баазын чараш даштарын чыып алгаш, холумда суйбап, боданып ор мен. Аваам биле ачам дээн сеткил-хөөнден үнелиг чүүлдү бо делегейден тыппас-тыр мен. Бо хуулгаазын шуру-чинчилерни көр даан, чаңгыстап, топтап көр даан..."

КАРИМБЕК ОГЛУ ДӨВЛЕТ "АЛАШ ШЫНААЗЫ"

Ийе, мен база төрээн хемим Алаштың ала-шокар: кыскыл, өкпең, ногаан, чүзүн-бүрү даштарын магадап ора, оларның чаражынга алзып, сеткил-хөңнүм ажыттынып, таалай берди. Амдыызында бодумнуң эргим хемим эрииннден чыып алганым каш эртине-даштарым бар, оларны силерге көргүзейн, а бир эвес эвээштир деп өкпелей бээр болзуңарза, база катап өгбелеримниң ынак хеминиң эриктеринге баргаш, ооң алдынмөңгүн дег байлактарын дээжилеп алгаш, силерге сунуп чедип кээр мен.

Алажымның эриктеринге чеде бээримге, чараш саарыглары, дүвү көзүлбес көк салдамнары, амыр-шөлээн шуугап чыдар, адыр-адыр, септери оглу мени эргеледип, хүлүмзүрүп чытканнар дег сагындырар:

Алаш база көксү-хөөннүг—
ырлап чыдар,
Алаш база дакпыжай бээр
чүректиг—ынакшый бээр,
Алаш база арын-нүүрлүг—
човап-шылап, ыяды бээр,
Алаш база човуланныг—
ыглап-сыктап, човууртай бээр.

Алажымның чүрээ чалыы, мөңге дириг, диртиледир соп-ла чыдар. Алажымны өгбелерим мөңгежидип ырлап кааннар:

Алажымны кежериңге,
Ак-ла харын чаай берген,
Ак-ла хары дээр чүвең
Алдын дажы ындыг чер боор.

Делег-Хөлдү кежериңге,
Терең харын чаай берген,
Терең хары дээр чүвең
Дээрбе дажы ындыг чер боор.

КУДУ-СҮНЕЗИН БОЛГАШ ЫНАКШЫЛ

Бо ужуру билдинмес, кайгамчык чүүл Азия диптиң төвүнде, долгандыр даглар бүргээн улуг эвес чуртка болган чүве-дир. Октаргай делгемнеринден кандыг-ла-бир хуулгаазын чүве тыптып, бодарап кээп-тир, оо! Черже чоорту чоокшулап, ооң дыгый агаарынче кирип кел-ле, ол чүве аажок күштүг дүрбүүшкүнден хөлчок изий берген, а ооң соонда Черниң кырынга чедип келгеш, ол элдептиг күш тура-сорук сузу болу берген-дир эвеспе.

Бел-Орук деп черге чаа өгленген аныяк улустуң өө турган. Дүн ортузу чүве-дир, ынчангаш оол, кыстың дүнеки оюнунуң үезинде аныяк аваның уруг савазынга чаш үре-төл боттаны берип-тир эвеспе. А эртен эртежик, октаргайның демги шапкынчызы, аныяк кыстың уруг савазының иштинче кире бергеш, чаш төлдүң куду-сузу апарып-тыр, оо!

Тос ай эрткенде, оол төрүттүнген. Ол оол кончуг эрес, күштүг эр бооп өзүп кээп-тир. Ол кижиниң өскелеринден ылгалыр онзагай чүзү-даа чок, чүгле харын чаш тургаш, дүнелерде даңны атсы үргүлчү ыглап хонар турган. Элээди оол апарганда, ол октаргай делгемнеринче кайгаарынга дыка ынак турган, а аныяанда сылдыстыг дээр оолдуң бодун тыртып, сорунзалай бээрин үргүлчү билип чораан, харын-даа боду саннар дузазы-биле октаргай делгемнеринче ужуп чоруй баар дээш, чажыт санаашкыннар-даа чогаадып ап турган чүвең иргин эвеспе.

Чамдыкта ол оолга дыка чааскаанзыргай апааргa, өөрүнден чарылган чаңгыс тояанчы бөрү дег, улуксаазы кээр турган. Оолду долгандыр турар бүгү-ле чүве, болуушкуннар аңаа бирде эмин эрттир хары, соок, анчыг бооп, сактырга ол оол боду бо делегейде кара чааскаан ышкаш, а бүгүле чүүлдер оолче удур угланган дег, ырма-сынчыг апаар чүвең иргин. Ооң ада-иези, акылары, угбалары бар-даа болза, дөмей-ле ол өскүс бооп артып калган боор чүве-дир эвеспе. Ооң чааскаанзыргай чоруу кымга-даа билдинмес, тывызыксыг бооп-тур.

Бир-ле катап ол оол аныяк кыска ужуражы бергеш, ооң карактарында ак-көк дээрни, сылдыстарны эскерип каап-тыр. Ооң дилеп, күзеп, сарынналып чорааны чырык сылдыстары, ак-көк дээри—бо бүгү кыстың карактарында чорааннар, ынчангаш ол оол октаргайны көрүп, билип каапкан, шак ынчалдыр хеп-хенертен Черниң чаяалгазын, ооң бүгү-ле чажыттарының утка-дөзүн билип, медереп каапкан. Ынчан хуулгаазын тура-соруктуң куду-сузу ол оолдан адырылгаш, октаргай делгемнеринче тарап чоруй барып-тыр, оо! Оон бээр-ле ол оол оожургап, Черниң бүгү-ле чыргалдыг кежик-буянын четтирип, аас-кежиктиг, маажым, топтуг-томаанныг болу берген чүвең иргин эвеспе, оо!

Ол оол мырыңай чап-чаа дуу ынаар чоруй барды, а мен бээр чедип келдим.

❖ Политиктиг кыжырыглар ❖

ШИВИШКИННЕР БУРГАННААН

АКШ-тың Президентизи Р.Рейган турар шагда, Тыважe үш шивишкин салыпкан чүвең иргин. Үжелээ чыл-даа четпейн, бурганнаан сураглыг. Төп разведка эргелели шыдавас эвес, чылдагаан база кончуг кыска үеде тодараттынган:

Бирээзи (талоннуг үе) Шагаан-Арыгның кара чаңгыс арага саарар садыг чадазынга кылаң-кара оочурлап тургаш, эзирик тываларга бастырып өлген. Ийигизи Ак-Довуракка Америкада ышкаш; аъшчем чогундан аштааш-түрээш, бир хүн бодун бодула "борастапкан". А үшкүзү найысылал Кызылга ооң үзүлбес кара ыжындан база "ыш-биле" барган иргин.

САЙЫТТАР... ХООРАЙЫ

1980 чылдар чаа-ла эргезинче кирген турган. Кызылга бүгү ССР Эвилелиниң аныяк чогаалчыларының чыыжы бооп турган үе. Куш даң бажында "Кызыл" аалчылар бажыңынга "Шын" солуннуң корреспондентизи аныяк эр Хожуя бодунуң үечергези калмык чогаалчылардан чугаа эреп, айтырган дээр:

—Бистиң хоорайывыс кандыг ышкаш?

Ынчан Чазак ордузу, театр, Кызыл хоорай чагыргазы чаа туттунуп турган. Шупту тоо-быдаргай. Базым санай—яамылар, машина-балгат, күскү арыг агаарны ыш-бус былаап эгелээн үе. Хоорайның улуг чартыы от салыр чер бажыңнардан бүткен.

Аныяк калмык чогаалчы Василий Гонгонов боданган чок:

—Таптыг чугаалаар дээр болза, үе херек. Чүү-даа болза, эрткен ийи хонукта эскерип турарымга, Кызыл—сайыттар, даргалар, чогаалчылар, адактың сөөлүнде, кочегарлар хоорайы ышкаш ийин...

БОЖУУ-ДАЛАШ ЭЭПКЕННЕР

База-ла ол үе. Төп Азиядан (Гонгонгтан) Кызылга Азияның чиге төвүнде чурттап чоруур, хөөмейсыгыттыг, эгээртинмес алдынныг, алды-киштиг каш санныг тывалар дээр чон-биле найыралчы харылзаа тудуп, керээ чарып алыр дээш үнден дүрген ужар-хеме долу парламентарийлер келген-не. Адаанда хөө-кара ыштан бүткен "кара энчек", долгандыр хаядаш—хилинчек...

"Энчекче шымнып" кирер дээрге, дүргедээшкин шаптыктыг, "АН-2" эвес, чүү-даа чүве хайхалап бооп, черге-даа, кандыг-бир бажың-балгатка-даа үзүп болгай, шашкай. Чавызаар дээрге, даглар хоржок. Мыйызын тура үзер дээн течүңма, өшкү-серге эвес, ынчаар-ла "дорттаар дээш тос хонмас-тыр, анаа-ла Саян ажыр "Тойоталыг" халдып ажып келир-дир"—дишкеш, божуу-далаш ээпкеннер дээр.

С. ХОЖУЯ.

ХОСТУГ ШАКТА

КРОССВОРД

Доора дургаар: 1.Боо кезээ. 4. Годунов, Беккер, Ельцин. Ниити харылзаштырып турар чүүл. 8. Мал төлү. 9. Сүт чигири. 12. С.Б.Пюрбюнуң шии чогаалы. 13. Балыг орну. 15. Тываның иштики херектер сайыды чораан кижи. 16. Хамнарның арынга кедер дерии, маска. 17. Тыва ак чем. 18. Үнелиг даштарның хемчээли. 20. Математика термини. 23. С.С.Сүрүң-оолдуң "Өске" деп чогаалы. 24. Күш-ажыл төлевири. 25. Тес-Хем кожуунда суур. 29. Көдээ ажылагый чепсээ. 30. Тыва эр кижиниң кыжын кедер бөргү. 31. "Сагыш ышкаш болган болза... ышкаш хову болза". 32. Кара далайда курорт.

Узун дургаар: 2. Чамдык амыталнарның ооргазында дөстек чер. 3. Чиңгине эвес тыва фамилия. 4. Суг дүвүнүң ылчыргай ногаан үнүжү. 5. "Тропиканканың чажыды" деп телесериалдың маадыры. 6. Терек чиирбейи. 7. Па-де-Кале деп француз департаментиде чурттакчылыг пункт. 1415 чылдың октябрь 25-те аңаа француз болгаш англи шериглериниң аразынга улуг тулчуушкун болган. 10. Дарган кижиниң херексели. 11. Улуг-Хем кожуунда хем. 14. Өвүр кожуунда чер ады. 15. Сынган сөөктү шимчевес кылдыр быжыглаар херексел. 18. "Бөрү" деп сөстүң синоними. 19. Фигурлуг чуңгулаашкынга делегейниң болгаш ССРЭ-ниң каш дакпыр чемпиону. 21. XYII векти бирги чартыында украин казактарның старшиналарының көскү төлээлериниң бирээзи. 1706 чылда ол шведтерге удур демиселге Запорожье казактарын командылап турган. 22. Тыва профессионал чурукчу. 25. Эндег. 26. Кандыг-бир чүүлдерни бүрүткеп, дараалаштыр бижээни. 27. Көжеге бетинде сценаның шалазында чаттынган бичежек сайгылгааннар одуруу. 28. Кызыл хоорайда садыг.

А. АЛАШ тургускан.

"№ 107 "Шында" үнген кроссвордтуң харыызы:

Доора дургаар: 1. Шивилиг. 4. Доктаал. 10. "Идегел". 11. Марина. 12. Илчирбе. 13. Сакура. 15. Аңмаар. 17. Кадай. 19. Удаган. 20. Имиртиң. 24. Ишкин. 25. "Салгал". 28. Каайлы. 30. Рамазан. 31. Удазын 32. Даалга. 33. Балатон. 34. "Бенфика".

Узун дургаар: 2. Инелик. 3. Лолита. 5. Комета. 6. "Алимаа". 7. Пикассо. 8. Бригада. 9. Кадыргы. 14. Угаадыг. 16. Монтана. 17. Кинчи. 18. Йемен. 22. Окинава. 23. Арыскан. 26. Лусака. 27. Лорнет. 28. Кандан. 29. Йедлик.

"Шын" солун — телекөрүкчүлерге

ПОНЕДЕЛЬНИК

НОЯБРЬ 3

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. Бирги канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
10.00 Хуулгаазыннар шолү.
11.00 "Здоровье", т|ж.
11.30 Аялганы тып корем.
12.00 — 12.15 МЕДЭЭЛЕР.

***

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 "Элдептиг тоогүлер", "Покахонтес", мультсериал.
15.45 "Марафон -15".
16.05 Сылдыстар шагы.
16.40 "Космоста полиция", фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 "Ужуралдарның 100 чылы", сериал.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып корем.
20.00 "Бистер" деп программа.
20.45 "Тамчыктыг удуцар, чаштар".
21.00 YE.
21.45 "Полтергейст-2", т|с.
22.50"Царицынның камгалалы", хорун каан турган кино.
00.40 — 01.00 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

"РОССИЯ" канал

7.00 "Дон Кихот Ламанчский", м|с. (Испания).
7.35 "Медицина силерге".
7.40 Үезинде.
7.45 Акша кылыр чер.
7.55 Дежурный кезек.
8.10 "Океан", т|с.
9.00 Оон дээре болбас.
9.30 Акшалар.
9.35 Садыг бажыцы.
9.30 Бараанарны – почта дамчыштыр
9.40 "Санта-Барбара", т|с.
10.30 L-клуб.
11.00 Шимчевес хорецги садыы
11.05 Шуут чажыт.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.20 Утпазы-биле демдеглеп ал.
12.30 Боду режиссер.
13.00 Парламентиден медээлер.
13.30 Кызыгаар чок бут бөмбүү.
14.05 "Бир болуушкуннуң төөгүзү".
14.20 Автограф.
14.25 "ТИ-маркет" коргүзер.
14.30 Чүс чылдың бүдүүзүнде.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Теннис.
17.35 "Санта-Барбара", т|с.

"ТЫВА" канал

18.30 "Бисти долгандыр хүрээлел".
18.55 МЕДЭЭЛЕР.
19.05 Идегел.
19.25 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.45 Коллаж.

"РОССИЯ" канал

19.55 Реклама.
20.00 МЕДЭЭЛЕР
20.25 Мээц Пушкиним.
20.30 Үезинде.
20.40 "Мен бодум", ураН-чечен фильм.
22.10 Кежээкиниц мендизи.
23.00 Дээрже чада.
23.30 Дежурный кезек.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.25–00.40 Тодаргайы-биле.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 Эр кижилер дугайында сериал."Доцгун Уокер: техасчы езугаар шиитткел", т|с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Чыынды.
14.45 Кнопка.
15.00 "Доктор Куин, хөрээжен-эмчи", сериал.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Эрги телевизор.
18.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.

"РОССИЯ" канал

18.30 Православ шажын календары.
18.35 Лукоморье.
19.00 "Океан", т|с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 "Сезам кудумчу".
21.00 "Читкен сайзыралдар", 5-ки фильм.
21.50 Криминал.
21.55 Курлавыр.
22.10 Дистанция.
22.40 "Бут бомбүү" клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүц маадыры.
00.00 "Дээрге мени манаар сен", ураН-чечен фильм (Испания).
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 "Доктор Куин, хөрээжен-эмчи", т|с.
03.35 МЕДЭЭЛЕР.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.25-05.05 Синемания: базала кино дугайында.

ВТОРНИК

НОЯБРЬ 4

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
10.00 "Бистер".
10.45 Каткы-хог панорамазы.
11.20 Хуу библиотека.
11.30 Аялганы тып корем.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10–12.50 "Кады" деп программа.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 "Элдептиг тоогүлер", м|с.
15.45 Кварьете.
15.55 Лас-кежиктиг таварылга.
16.40 "Космоста полиция", фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 "Ужуралдарның 100 чылы", сериал.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып корем.
20.00 ТЕМА.
20.45 "Тамчыктыг удуцар, чаштар".
21.00 YE.
21.45 "Бот херээжен таныжып алыксан тур", ураН-чечен фильм.
23.30 КВН – ассорти.
00.00 Людмила Зыкина "Кайгамчыктың кижилериц амыдыралы" деп серияда.
00.35 — 00.55 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

"РОССИЯ" канал

7.00 "Дон Кихот Ламанчский", м|с. (Испания).
7.35 "Строит" коргүзер.
7.40 Үезинде.
7.45 Дежурный кезек.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Акша кылыр чер.
8.30 "Океан", т|с.
9.15 Оон дээре болбас.
9.20 Утпазы-биле демдеглеп ал.
9.25 Акшалар.
9.45 Садыг бажыцы.
9.40 Бараанарны – почта дамчыштыр.
10.00 "Санта-Барбара", т|с.
10.50 – 11.18 Национал эрге-ажык.
13.45 Судал.
14.15 Шимчевес хорецги садыы.
14.20 Автограф.
14.25 "ТИ-маркет" коргүзер.
14.30 Чаа бешки дугуй.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Теннис.
17.20 Православ шажын календары.
17.25 "Санта-Барбара", т|с.
18.20 Лукоморье.

"ТЫВА" канал

18.40 Хереглекчилерге сүмелер.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 Экономиктиг айтырыглар.
19.20 ЭБС.
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Коллаж.

"РОССИЯ" канал

19.55 Реклама.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Национал эрге-ажык.
20.55 "Хостуг мен, кымныыдаа эвес мен", мелодрама.
22.35 Мээц Пушкиним.
22.35 Үезинде.
22.40 Кежээкиниц мендизи.
23.30 Теннис.
00.00 Үе.
00.25 Тодаргайы-биле.
00.45 Дежурный кезек.
01.00 – 01.55 Оннуц оюну.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 "Доцгун Уокер: техасчы езугаар шиитткел", т|с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Дог-шоу.
14.45 "Итоги".
15.00 "Доктор Куин, хөрээжен-эмчи", т|с.
16.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
16.20 Эрги телевизор.
18.00 БӨГҮН ЭРТЕН.

"РОССИЯ" канал

18.40 "Бир болуушкуннуң тоогүзү".
18.55 "Океан", т|с.
19.45 Улуг кижилерге мультфильм.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 "Сезам кудумчу".
21.00 "Читкен сайзыралдар", 6-гы фильм – "Кыдат".
21.50 Криминал.
21.55 Курлавыр.
22.10 Дистанция.
22.25 "Бут бомбүү" клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүц маадыры.
00.00 "Даш чацгызы" деп хая", ураН-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 "Доктор Куин, хөрээжен-эмчи", т|с.
03.35 МЕДЭЭЛЕР.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.25-06.25 Улуг кижилерге кино. "Месье Кляйн", ураН-чечен фильм.

СРЕДА

НОЯБРЬ 5

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. Бирги канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
10.00 ТЕМА.
10.45 Аян-чорукчулар клуву.
11.25 Хуу библиотека.
11.35 Мультфильм.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10 – 12.50 "Кады".

***

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 "Элдептиг тоогүлер, м|с.
15.45 Тергиин таныжылга.
16.15 Джунглиниц кыйгызы.
16.40 "Космоста полиция", фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 "Ужуралдың 100 чылы", сериал.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Күскү халыын.
20.10 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
20.45 "Тамчыктыг удуцар, чаштар".
21.00 YE.
21.45 "Чацгыс чылдың он хонуу", ураН-чечен фильм.
23.50 "Шеварднадзеже халдаашкын", барымдаалыг детектив.
00.35 – 00.55 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

"РОССИЯ" канал

7.00 "Дон Кихот Ламанчский", м|с (Испания).
7.35 "Медицина силерге".
7.40 Үезинде.
7.45 Дежурный кезек.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Акша кылыр чер.
8.30 "Океан", т|с.
9.45 Акша бар.
9.45 Садыг бажыцы.
9.50 Бараанарны – почта дамчыштыр.
10.00 "Санта-Барбара", т|с.
10.50 Национал эрге-ажык.
11.15 Оон дээре болбас.
11.20 Утпазы-биле демдеглеп ал.
11.25 Федерация.
11.55 Шимчевес хорецги садыы.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.20 "Абзац".
13.20 Слабо.
13.30 Автограф.
13.55 "ТИ-маркет" коргүзер.
14.00 Россияның алдын картазы.
14.25 Лукоморье.
14.45 "Бир болуушкуннуң тоогүзү".
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Теннис.
17.20 Православ шажын календары.

"ТЫВА" канал

17.25 "О программа". Геология-шинчилел экспедициязының 50 чылынга уткуштур.
17.40 "Спортчу моорей".
18.00 Белгород дуржулгазы Тывада бе?
18.20 Бүдүрүлгеге даштыкы удуртулга.
18.40 МЕДЭЭЛЕР.
18.50 Кодээ амыдырал.
19.10 "Чырык күзел". Композитор А.С. Таповтуң чырыткылыг тураскаалынга.
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Коллаж.

"РОССИЯ" канал

19.55 Реклама.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Национал эрге-ажык.
20.55 "Агапэ", айыыл-халаптарлыг комедия.
22.25 Мээц Пушкиним.
22.35 Үезинде.
22.40 Кежээкиниц мендизи.
23.30 Дээрже ковүрүг.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.25 Тодаргайы-биле.
00.45 Дежурный кезек.
01.00 – 01.39 "Обломов" кафе.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 "Доцгун Уокер: техасчы езугаар шиитткел", т|с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Телеоюн.
14.45 Ойнаар-кыстар.
15.00 "Доктор Куин, хөрээжен-эмчи", т|с.
16.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
16.20 Эрги телевизор.

"РОССИЯ" канал

17.25 "Санта-Барбара", т|с.
18.20 Теннис.
18.55 "Океан", т|с.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 "Сезам кудумчу".
21.00 "Читкен сайзыралдар", 7-ги фильм – "Рим".
21.50 Криминал.
21.55 Курлавыр.
22.10 Дистанция.
22.40 "Бут бомбүү" клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүц маадыры.
00.00 "Бүдүүлүк кижи", ураН-чечен фильм (АКШ).
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.35 Бут бомбүү.
03.30 МЕДЭЭЛЕР.
04.45 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
05.00 – 05.25 Чемпионнар лигазының хүн демдеглели.

ЧЕТВЕРГ

НОЯБРЬ 6

БИРГИ ПРОГРАММА

РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
10.10 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
10.35 Догерези бажында барда.
11.10 Смак.
11.30 Аялганы тып корем.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10 – 12.55 "Кады".

***

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Мультсериал.
15.45 Тергиин таныжылга.
16.15 Лего-го.
16.40 "Космоста полиция", фантастиктиг сериал.
17.05 "50x50"
17.30 Ужуралдың 100 чылы",

"Шын" солун — телекөрүкчүлерге

18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып корем.
20.00 "Чидиргенин дилеп тывар дээш..." Павел Кадочников.
20.45 "Тамчыктыг удуцар, чаштар".
21.00 ҮЕ.
21.45 "Кок борүлер", детектив.
23.50 "Каскадерлар. Трюктер аймаа", сериал.
00.15-00.40 МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
"РОССИЯ" канал

7.00 "Дон Кихот Ламанчский", м|с. (Испания).
7.35 "Стронг" коргүзер.
7.40 Үезинде.
7.45 Дежурный кезек.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Акша кылыр чер.
8.30 "Океан", т|с.
9.15 Оон дээре болбас.
9.25 Акшалар.
9.45 Садыг бажыцы.
9.40 Бараанларны — почта дамчыштыр.
10.00 "Санта-Барбара", т|с.
10.50 Национал эрге-ажык.
11.20 "Ле Монти".
[illegible].35 Утпазы-биле демдеглеп ал.
11.45 Компьютер.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.20 "Эрги квартира. 1958 чыл", 1-ги кезээ.
13.15 Кижилер болгаш акшалар.
13.40 Автограф.
13.45 "ТИ-маркет" коргүзер.
13.50 "Бир болуушкуннуц тоогүзү".
14.05 Лукоморье.
14.25 Силерниц ук-тоогүцер.
14.55 Шимчевес хорецги садыы.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Теннис.
17.20 Православ шажын календары.

"ТЫВА" канал

17.25 Хогжумнуг байыр.
18.25 Евразия.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 "Галерея". Чурукчу Лапзы.
19.30 АЗИЯ ТӨВҮ.
19.50 Коллаж.

"РОССИЯ" канал

19.55 Реклама.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Национал эрге-ажык.
20.55 "Бегемот-биле болган таварылга", м|ф.
21.05 "Виктория".
22.05 Боду режиссер.
22.40 Мээц Пушкиним.
22.45 Үезинде.
22.50 Кежээкиниц мендизи.
23.40 Дежурный кезек.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.25 — 00.45 Тодаргайы-биле.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 "Доцгун Уокер: техасчы езугаар шиитгел", т|с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Телеоюн.
14.45 "Котовасия", т|с.
15.00 Делегейниц дээре дээн цирктери.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Эрги телевизор.

"РОССИЯ" канал

17.25 "Санта-Барбара", т|с.
18.15 Теннис.
18.55 "Океан", т|с.
19.45 Улуг кижилерге мультфильм.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС
20.30 "Сезам кудумчу".
21.00 "Читкен сайзыралдар", 8-ки фильм —"Африка".
21.50 Криминал.
21.55 Курлавыр.
22.10 Дистанция.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүц маадыры.
00.00 "Өлүг штиль", уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 "Доктор Куин, херээжен-эмчи", т|с.
03.35 МЕДЭЭЛЕР.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.25 Чемпионнар лигазыныц маргылдааларының допчулалы.
05.25 — 06.40 "Аскыр-деге", уран-чечен фильм (Грузия).

ПЯТНИЦА

НОЯБРЬ 7

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

6.00 ЭРТЕНГИНИҢ МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Ийи эжишки албан эрттирип турган", уран-чечен фильм.
10.50 Ойна-ла, гармонь.
11.25 Дириг амытаннар аймаа.
12.05 "Мээц ог-бүлем".
12.50 "Читкен экспедиция", ужуралдыг киносериал, 1-ги сериязы.
14.00 "Үндүр хооглээни дээш чектевейн корээли", фильм, 1-ги сериязы.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 "Бумбараш", уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
16.30 "Здоровье", т|ж.
17.00 "Ыры-97".
17.55 Хуулгаазыннар шолу.
19.00 "Малиновкага болган куда", уран-чечен фильм.
20.45 "Тамчыктыг удуцар, чаштар".
21.00 Үе.
21.45 Е. Петросян-биле кежээ.
23.10 "Кара вуаль", уран-чечен фильм.
00.55 МЕДЭЭЛЕР
01.15-02.00 Чер кырында эц дээре хоорай.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
"РОССИЯ" канал

7.00 Эртенги экспресс.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 "Мак болгаш Матли", т|с.
9.10 "Океан", т|с.
10.00 Телеоюн.
10.30 "Санта-Барбара", т|с.
11.20 Аншлаг болгаш К°.
12.20 "Олар баштайгылар болганнар", уран-чечен фильм.
14.00 Шиитпирлиг оюн.
14.25 Шуптузу-ла ынча дижир.
14.55 Уткуштур.
15.10 Теннис.
17.20 Чурттаар херек.
17.25 "Санта-Барбара", т|с.
18.20 Лукоморье.
18.40 "Бир болуушкуннуц тоогүзү".
18.55 "Океан", т|с.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 "Аңнаашкын", м|ф.
20.35 Л-клуб.
21.10 "Табор дээрже чорупту", уран-чечен фильм.
22.55 "А" программа.
23.25 Теннис.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00. 30 Хоккей.
02.30-02.55 Делегейниц хоорайларының дүнеки амыдыралы..

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
12.20 "Боолуг кижи", уран-чечен фильм.
14.00 "Чидирипкен Россия-выс", уран-чечен фильм.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Эрги телевизор.
17.30 "Ч" үе.
18.00 "Незабудкалар", уран-чечен фильм.
19.45 "Терем-теремок", м|ф.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 "Совет Социалистиг рекордоффтар Эвилели", барымдаалыг фильм.
21.25 "ССРЭ-же аткаар", детектив (Россия-АКШ).
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Юмористер чыскаалы.
00.10 "Айыылдыг гастрольдар", уран-чечен фильм.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.35 "Ширли-мырли", уран-чечен фильм.
05.00-05.40 Телеоюн.

СУББОТА

НОЯБРЬ 8

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ. БИРГИ канал

7.55 "Трясогузкаларныц" армиязы", уран-чечен фильм.
9.20 "Ерш" программа.
9.40 Лотто-миллион.
9.45 Лама созу.
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.10 Хууда библиотека.
10.30 Эртенги почта.
11.05 Каламбур.
11.40 Смак.
12.00 Третьяковкага дедир эгиткени. Бир чуруктуц тоогүзү.
12.25 "Читкен экспедиция", 2-ги сериязы.
13.35 Америка М. Таратутаныц коргени-биле.
14.00 "Үндүр хооглээни дээш чектевейн корээли", 2-ги сериязы.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 "Бумбараш", 2-ги сериязы.
16.30 "Мынчаар болган". 1917 чыл. Февральдан октябрьга чедир.
17.15 "Спрут". Соолгу сериязы.
18.35 МЕДЭЭЛЕР.
18.55 Ералаш.
19.10 "Доцуруп каан", уран-чечен фильм.
20.45 "Тамчыктыг удуцар, чаштар".
21.00 ҮЕ.
21.45 М. Задорнов-биле кежээ.
22.50-00.25 Чидиг сюжеттиг фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА.
"РОССИЯ" канал

7.00 Эртенги экспресс.
8.00 "Мак болгаш Матли", т|с.
8.45 Мультфильм.
9.10 Телеавтошоу.
9.45 Эртенгиниц мендизи-биле, чурт.
10.30 Чаа бешки дугуй.
11.00 Он бир шакта МЕДЭЭЛЕР.
11.20 Подиум.
11.50 Тараачыннарныц чартык хүнү.
12.15 Ийи аңгы корүш.
12.45 НБА-ныц дээре дээн оюннары.
13.30 Парламентиден медээлер.
13.55 "Комиссар", уран-чечен фильм.
15.50 Телескоп.
16.20 Россияныц оруктарында.
16.35 Тончү чок аян-чорук.
17.05 Шуут чажыт.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 "Эрги квартира. 1958 чыл". 2-ги кезээ.
19.25 Хоорайжыгаш.
20.00 Дириг коллекция.
21.00 Делегей байдалының дугайында.
21.20 Теннис.
23.20 П.И. Чайковский. "Адажио", балет.
23.25 С. Шолоховтуц программазы.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.30 Теннис.
01.00 "Абзац".
01.55 "Баштайгы корүштен ынакшыл".
02.35-04.15 Музыкалыг ринг — чаа салгал.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 "Капитан Грантының уруглары", уран-чечен фильм.
13.30 "Келир үеже аткаар", м|с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.10 Итоги.
14.30 Телеоюн.
15.00 "Космоста дайын", фантастиктиг боевиктиц соолгу сериязы.
15.45 От винта!
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.15 Телеоюн.
16.45 Криминал.
17.00 Хоккей.
19.30 "Каролина Нью-Йоркта", т|с.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.15 Бодүүнүнден бодүүн.
21.00 "Саванна", т|с.
22.00 Дог-шоу.
22.30 Хүннүц маадыры.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.30 "Холеге", фантастиктиг боевик.
01.45 Ойнаар-кыстар.
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.50 "Чевегден тывылган дүктүг постер", телесериалдыц соолгу сериязы.
04.05 Ол дугайында.
04.45-06.05 Плейбой-шоу.

ВОСКРЕСЕНЬЕ

НОЯБРЬ 9

БИРГИ ПРОГРАММА
РНТ, БИРГИ канал

7.50 "Трясогузкаларныц" армиязы база катап тулчуушкунда", уран-чечен фильм.
9.15 Мультсериалдар.
9.55 "Спортлото".
10.00 МЕДЭЭЛЕР.
10.10 Орук демдеглелдери эвес үүлдер.
10.30 Догерези бажында барда.
11.10 Эртенги сылдыс.
12.00 Россияга бараан болуп тур мен.
12.35 "Читкен экспедиция", 3-кү сериязы.
14.15 Э. Рязановтуц автор программазы. 2-ги кезээ.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Э. Рязановтуц автор программазы. 2-ги кезээ.
16.00 Музыкаже чалалга.
16.30 Аян-чорукчулар клуву.
17.15 Игорь Крутойнуц ырлары.
18.45 Тоогүнүц арыннары.
19.40 "Агаарда ужуралдар", комедия, 1-ги сериязы.
21.00 ҮЕ.
22.05 "Агаарда ужуралдар", 2-ги сериязы.
23.20 МЕДЭЭЛЕР.
23.40 — 01.05 "Чааскан база чепсек чокка", уран-чечен фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
"РОССИЯ" канал

7.00 Эртенги экспресс.
7.55 "Мак болгаш Матли", т|с.
8.45 "Ховаган", м|ф.

8.55 Чаа Россия.
9.10 Дацгырак.
9.35 Формула 900.
9.50 Эртенгиниц мендизи-биле, чурт.
11.00 Он бир шакта МЕДЭЭЛЕР.
11.20 Слабо.
11.55 Дириг амытаннар дугайында чугаалар.
12.10 Экология экспедициязы.
12.35 Силерниц кады ажылдажылгацар.
12.50 Довгань-шоу.
13.20 Мультфильм.
13.30 Теннис.
14.00 Билдинмес планета.
14.30 Ак-кок отчугаш.
17.30 Теннис.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 Теннис.
20.00 Диспейниц хуулгаазыннары.
20.55 Бут бомбүү.
22.55 Аншлаг болгаш К°.
00.00 КӨРҮШ.
01.00 Орус лото.
01.40 Эр болгаш херээжен кижилер.
02.25-02.53 Репортер.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 "Эртинелер ортулуу", уран-чечен фильм.
13.30 "Келир үеже аткаар", мультсериал.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Хүннүц МЕДЭЭЛЕРИ.
14.30 Телеоюн.
15.00 "Гераклдыц элдептиг аян-чоруктары", т|с.
15.45 От винта!
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.15 Полицейжилерниц чымыжы.
16.30 Спортчу хоглуг программа.
17.00 "Чаагай бодалдар", уран-чечен фильм.
19.00 Телеоюн.
19.30 Чыынды.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.15 Чаштарныц чугаалары.
20.45 "Котовасия", т|с.
21.00 "Саванна", т|с.
22.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
22.45 "Өг-бүле бизнези", уран-чечен фильм.
01.00 Итоги.
02.15 "Христос бурганнын соолгу күткүүшкүнү", уран-чечен фильм.
05.05 Кнопка.
05.20-06.45 "Бут бомбүү" клуб Россияныц чемпионадын коргүзер.
17.00 "Өжээн", фильм (Франция).
19.00 Телеоюн.
19.30 Чыынды.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.15 Чаштарныц чугаалары.
20.45 "Котовасия", сериал.
21.00 "Саванна", сериал.
22.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
22.45 "Бир-ле катап Америкага". 1-ги сериязы (АКШ).
01.00 Итого.
02.15 "Бир-ле катап Америкага". 2-ги сериязы (АКШ).
04.15 Кнопка.
04.30 — 05.30 Улуг кижилерге кино. "Шиитгирген" (Франция).

Школаның байырлалы

70 ХАРЛААН

Тургустунганындан бээр 70 чыл оюн Тыванын эң улуг назылыг Кызылдың ийи дугаар ортумак школазы байырлап турар.

Чеден чылдарның иштинде ук школаны 2000 ажыг оолдар, кыстар доозуп, бистиң республиканың булуң бүрүзүнде янзы-бүрү мергежилдерде школаның адын сыкпайн, төлептии-биле ажылдап чоруур. Школаның уязындан ужуп үнгеш, эртем-билигниң бедиктеринге четкеш, бүгүдеге сурагжааннар кайы көвей. Олар дээрге билдингир күрүне ажылдакчылары, эртемденнер, сураглыг чогаалчылар, артистер, аталдарлыг эмчилер, башкылар болгаш өске-даа мергежилдерниң кижилери-дир. Чаңгыс сөс-биле чугаалааргa, шак бо школа—тыва национал кадрларны эртем-билиг-биле чепсеглеп, белеткеп келген уязыдыр. Ынчангаш ооң бүгү доозукчулары, башкылары, амгы үеде өөреникчилери төрээн школазынга кончуг ынак, аңаа дуза-деткимчени көргүзүксээр.

ТЫВА ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯНЫҢ АЛЬМА-МАТЕРИ

Альма-матер—баштайгы иези (латин) дээн сөс. Ол болза бистиң чүс-чүс башкыларга, эмчилерге, инженерлерге, эртемденнерге, политиктерге, ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларында ажылдап чоруурларга баштайгы—ортумак билиглерни берген Кызылдың № 2 школазыдыр. Ол дүүн, октябрь 31-де, 70 харлаан.

Аңаа четтирдим дээш, мөгейдим. Чүге дээрге ук школаны эге билиг алган чээрби кижи 1932 чылдың майда дооскан бис.

Байыр чедиргеш, өөреникчилер электрижидилгени сонуургап, компьютерни шиңгээдип, амыдыралга ажыктыг септелге, аъш-чем кылырының аргаларын шиңгээдип алырын, спортка, уран чүүлге хандыкшылдыг болурун, школаның-даа, бажыңының-даа эт-херекселинге эмге-секселиг база арыг-шевер чоруурун күзээр-дир мен.

База катап байыр чедирбишаан, башкыларга кадыкшылды, чогаадыкчы чедиишкиннерни күзедим.

Соян СОНАМ.
Чеден сес харлыг хоочун.

■ *Хууда бодал*

"ХАЙЫРААН БОТТУ"

Хөгжүм-шии театрының 62-ги сезонун чаңчылчааны езугаар Виктор Көк-оолдуң "Хайыраан боду"-биле ажыткан. Ук шиини көрүкчүлер улуг сонуургал-биле көргенин демдеглээр бодадым. Адыш часкаашкыны эгезинден төнчүзүнге чедир чаңгыланып келди. Көрүкчүлерниң ол хире ханы сонуургалының бир үндезини — шиини чаа "хевирже" эде тургусканы деп билдим. Шииниң чарлалында "Ынакшыл дугайында легенда" деп кааны бадыткалдыг болду. Шынап-ла, чаартыр, эде тургусканында тоолчургу аян-шинчи кирген чорду. Шииниң эгези, төнчүзү болгаш декорациязында, кааслалга-шимелдезинде хуулгаазын чүүлдер бар. Өг орнунга ээрлип, долганып турар четкини ажыглааны, шимчеп турар ээренниң хенертен ужар хевисче шилчий бээри — элдептиг тоолчургу. Оон ыңай хөй кижи киржикчилиг көргүзүг сценалары база-ла аажок хөглүг, чиик байдалды тургузар.

Шииде муңгаранчыг, кээргенчиг болгаш кижини ханы бодандырыптар көргүзүглер чевен, харын-даа чок чыгыы деп чугаалап болур. Көрүкчүлер үргүлчү каттыржып олурар болду. Виктор Көк-оолдуң алдан чылдар мурнунда бижээн трагедиязының чүгле "чел", "кудуруу" арткан. Ам ол шиини комедия деп дидими-биле адап болур. Классиктиг азы шылгараңгай деп бадыткап турган"Хайыраан бодувус" алдан ажыг чылдарның дургузунда "хоюгладып", "эттирип" келгениниң уржуундан ам комедия апарганы бодур. Седип биле Кара эге бажында адыр терекке артылчы бээр турган. Оон бээр элээн каш чыл эрткенде, дуруг-хаядан халыыр турду. Бо таварылгада Седипти Кенден-Хуурак бижектептерге, балыг Седип Карага чөленип алгаш, ужар хевиске олурупкаш, курбустуже ужуга бээр апарып-тыр. Ам бир каш чыл эртерге, та канчаар хуула бээр "Хайыраан бот" чүве. Бир эвес моон соңгаар кичээндирбес чүве болза, "Хайыраан боттуң" "чел, кудуруундан" хылган хыл-даа артпас ышкаштыр. Өршээ, дадай! Оваарнып көрүңер, эргим режиссерлар, редакторлар!

Чаа чогаал чүве болза, авторнуң чөпшээрели-биле эде тургузуп, эде редакторлап болбайн канчаар. Авторнуң бодунга-даа эде кылыры-биле сүмеден киргей-ле. Виктор Шогжапович мөчээнден бээр элээн каш чылдар эрте берди. Оон бээр режиссер-ла кижи бүгүдези "Хайыраан ботту" кам-хайыра чок "сандараңнадып-ла" тур. Үзечаза соккаш, октаптар деп барганы ол бе?

Культураның сайыды, Чылгычы Чимит-Доржуевич, силер база шии чогаадыр салымчаяанныг чогаалчы кижи болгай силер, дилээм-дир, "Хайыраан ботче" кичээнгейден салып көрүңер! Кандыг-бир режиссер тыптып келгеш, силерниң "Ханныг истериңерни" "дамдыктай" берзе, кайын сагыш амыр анаа-ла көрүп олурар деп силер. Уильям Шекспирниң, Александр Островскийниң чогаалдарын кым кара турызында бодунуң күзээнибиле чаартып, эде редакторлап турар деп? Авторнуң чөпшээрели чокта кымның-даа чогаалынга демир-үжүк бажы дегзип болбас эвес чүве бе? Азы демократия үезинде бир янзы апарган бе?

Делегей-даа, орус-даа классиктерниң шиилерин көрүп олура, көрүкчү ол үениң агаарын тынып, ооң маадырлары-биле кады чурттап, ол үениң бажыңбалгадын, оңгу-шивээзин, идик-хевин, чугаалажыр аянын, кижилерниң аажы-чаңын, иштики болгаш даштыкы культуразын көрүп, сонуургап, магадап турар-ла болгай. Каш чүс чыл мурнунда чурттап чораан улустарның амыдыралы ол олчаан бистиң карактарывыска көстүп келир ышкажыгай. А "Хайыраан бот" он тоску чүс чылдың төнчүзүнде болгаш чээрбиги чүс чылдың эгезинде чурттап чораан тыва өгбелеривистиң аар-берге амыдыралчуртталгазын көргүскен шии болгай.

Ынчан тываларның бүгү амыдыралы өг-биле холбашкан болганда, оларның аажы-чаңы, иштики болгаш даштыкы культуразы, езулал, чаңчылдары база аңаа илерээр апаар. Ындыг болганда, өгнү четки-биле солуп, кеткен идик-хевинче, эдилээн эт-севинче кичээнгей салбайн барып болур бе? Өг дээрге анаала бир ыштыг бөөдей эвес болгай. Тыва кижиниң культуразы, уран-шевери,ус-дарганы, национал эт-севи, идик-хеви, хер-херексели, аптара-савазы, орундөжээ, олбук-ширтээ өгде ышкажыгай. Чаңчыл, езулалдарга хамаарыштыр чаңгыс мындыг чижектен ап көрээли. Өгге келген аалчыны хүндүлеп, хүлээп алыры, амыр-менди солчуру, даңза солчуру, (сунган даңзаны ыяап-ла алгаш, эрнинге дээскеш, дедир эгидер. "Таакпылавас мен" дээш хол чаңгывас аан), өгнүң эр, херээжен ээлериниң каяа, канчаар олурары безин чаңчылчаан туруштуг болгай-ла. Ол бүгүнү сагыырын чүгле өгден ыяк көрүп, билип ап болур. Ынчангаш чеже-даа болбаазын чараш, хуулгаазын чүве өгнү черле солувас ужурлуг.

Виктор Көк-оол "Хайыраан ботту" бодунуң караа-биле көргөн дириг чижектерге, болган болуушкуннарга үндезилеп бижээн-не болгай. Ону легендаже шилчидип, тоолчудуп туруп бээривиске, амыдыралдың шыныдан хажып, дүүшпейн барбас бе? Чогаадыкчы уран-мерген хей-аъды кыптыгып, саамчып чоруур аныяк кижилер легендага үндезилеп солун чогаал бижиксеп, шии тургузуксап чоруур чүве болза, тыва аас чогаалының байлак эртинезинче шымнып кирзе кандыгыл? Тывалардa ынакшыл дугайында тоолчургу чугаалар, тоолдар-ла хөй ышкажыгай.

Артистерниң шииде канчаар ойнап турарының дугайында аас этпес дээн мен. Ол дээш мени буруудады бербес боор. "Хайыраан боттуң" чаа "вариантызының" дугайында каш сөс. Чаа вариант деп чугаалап болур чүве бе? Хоржок болза чүү дээрил? Бо чаа шиини "Хайыраан бот" деп адаарындан чалданыр кижи-дир мен. Чаа вариантыны сонуургап көрдүм. Ынчалза-даа "Хайыраан ботту" үрээнинге сеткилим дыка-ла хомудады. Ам бодумнуң саналымны чугаалап көрейн. Шииниң чаа бо вариантызын, ындыг арга тургулаар чүве болза, оон-даа сайзыраткаш, Тывадан дашкаар үнүүшкүн кылыр апарган таварылгада ажыглап болгай-ла (авторун та кым дээр чүве?). А тыва чонга, ажы-төлге, аныяк-өскенге көргүзерде, чоокта чаа Максим Мунзуктуң тургусканын хевээр арттыргаш, рольдарны ойнаар артистерниң шилилгезинче, ынчангы үени шынныг көргүзеринче, идик-хевинче кичээнгей салгаш, бөгүнгү аажы-чаңдан адырлырын оралдашса эки боор. Хууда бодалым-дыр.

Мен кымның-биле-даа маргыжарын күзевейн тур мен. Кандаай ашак боор, чугааладып шаг болган чүвени база катап "чиңчерлей" бээр деп чемелевейн көрүңер. Ийет, "Хайыраан боттуң" чаа вариантызы көстүп келирге-ле, шуугаазын арбын болган чүве. Солуннар арнынга, радио, телевидениеге маргыжып шаг болду. Эң ылаңгыя Иван Комбунуң, Чап Чүлдүмнүң, Клара Сагдының санал, бодалдарын сонуургап номчаан мен. Ынчалзажок кижи боду бодунуң санал, бодалын хостуг чугаалап болур чүве болганда, ыыттавайн, караам чивеңнедип олуруп шыдавадым.

Виктор Көк-оолдуң авазы сураглыг улуг хам кижи чораан чүве-дир. Ынчангаш хам кижини шоодуксаар сеткил Виктор Шогжаповичиде чок болгу деп. Хам-оолдуң ролюнда ойлук чок хөделиишкиннер бар. Ону оваарып көрзе эки боор. Чоокку үеге чедир-ле хам, ламаны чогаал бүгүдезинге кочулап, шоодуп, ойлук чок кылдыр көргүзерин оралдажып келди. Ооң түңнели кандыг болганын билир силер. Тывалар колдуу чүдүлге чок арткан түрдувус. Ол чүл дээрге, культуравыстың улуг ханын үзе кестирип алган турганывыс ол-дур. Үрээр чүвеге "сундулуг" бис дизимзе, мени каргай бербес-ле боор. Хувискаал мурнунда Тывага чээрби ажыг хүрээ турган дээрзин чүгле дыңнаан бис. Ону көрген кижилер кончуг эвээш арткан. Хүрээ бүгүдези хөй дуганнарлыг, бажың-балгаттыг турган. Чижээ, Тываның төвү турган Сам магалдайның улуг хүрээзин ким-да-хоорай деп адаан. Эрзин кыргыстарының хүрээзинге тос дуган, бежен ажыг бажың-балгат турган-дыр. А Чадааананың Үстүкү хүрээзинге дөрт дуганныг хоорайжыгаш турган чүве-дир. Ам хүрээлер орнунда ходугур чагы-даа чок. Культураның ол ордуларын, бурганның дуганнарын, бажың-балгатты кымнар үрээнил? Ону өске бир черден кижилер чедип келгеш үревээн, тывалар, боттарывыс үреп, өрттеткен бис. Уруг-дарыгга көргүзер чаңгыс хүрээ-даа чок артывыс. Ховуларда, хорумнарда тураскаал көжээлеривистиң чамдыызын база чок кылып алдывыс.

Ынчангаш чүве үрээринге "сундулуг бис" дээнимде ужурла бар. Бир эвес ону улай чугаалаар чүве болза, Виктор Көк-оолдуң биске арттырып бергени "Хайыраан бот" культуравыска, төөгүвүске, чаңчыл-езулалывыска хамааржыр ыдыктыг тураскаалывыс-тыр. Ону база көрүп оргаш-ла, үредип алыр бис бе?

Валерий ШАРАВИИ.
Куш-ажылдың хоочуну.

ХАЙЫРАЛАП КӨРҮҢЕР

Байыр чедиришкини

Чаа Шагаан-Арыг № 1 школазының коллективинге база директору Мареев Вячеслав Владимировичиге школаның 20 чыл болган оюн таварыштыр школаның бир дугаар доозукчуларының мурнундан изиг байыр чедирип тур бис!

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи.
Кол редактор
Василий ХОМУШКУ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Вера КУУЛАР (кол редакторнуң оралакчызы), Күстүүр САТ (харыысалгалыг секретарь), Галина МАСПЫК-ООЛ (килдис эргелекчизи), Арапчор ОКСУР (килдис эргелекчизи).
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер—3-33-91; кол редакторнуң оралакчызы—3-33-91; секретариат—3-36-82.
КИЛДИСТЕР: Чазактың ажыл-чорудулгазы-биле харылзаа тудар килдис—3-33-91; экономиктиг оскертилгелер болгаш социал амыдырал—3-34-49; медээлер албаны—3-39-15; чагаалар болгаш чагыдылга—3-39-03. Бухгалтерия—3-41-23; корректорлар—3-41-16.
Солун неделяда үш катап үнер.
Хемчээли 2 парламал ама.
Тиражы 4542.
Чагыг 369.
АГАР САНЫ: КБ "Тыва кредит" № 363406. Корр. сч.700161629. МФО 049304729. ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары—Т 00007.
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш оске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.